

İFRAT VE TEFRİT ARASINDA KUR'ÂN VE İLMÎ HAKİKATLER

Ergün ÇAPAN (*)

Özet

Bu makalede Kur'ân ve ilmî hakikatler konusu dünden bugüne gelişim seyrine kısaca temas edildikten sonra, Kur'ân'ın temel maksatları, hidayet rehberi olması ve evrensel-liği ile ilmî hakikatler arasındaki irtibat; Kur'ân ve ilmî hakikatleri kabul eden, etmeyen ve mutedil yaklaşanların görüşleri farklı açılardan ele alınıp değerlendirilmiştir. Kur'ân ve ilmî hakikatlerin tefsir-i ilmî, i'caz-ı ilmî açısından ele alınarak işlenmesi üzerinde durulmuş ve genel manada bu konuda riayet edilmesi gereken disiplin ve prensipler zik-redilmiştir.

Anahtar kelimeler: İlmî hakikatler, i'caz-ı ilmî, tefsir-i ilmî, ifrat, tefrit, i'tidal.

The Qur'an and Scientific Truths Between Extremes

Abstract

This paper aims to explore the Qur'an in relation to scientific truths. After briefly touching on the development of this dichotomy throughout history, we discuss the Qur'an in terms of its main purposes, being a guide of belief, universality, and its connections with scientific truths. The paper points to the disciplines of scientific exegesis of the Qur'an (al-tafsir al-ilm: pertaining to any relevance between the scripture and any scientific finding) and Qur'an's miraculousness (i'jaz al-ilm: considering a confirmed scientific truth referred to in the Qur'an as an evidence for its miraculous divine nature) in addition to other general principles in dealing with the scripture's relevance to scientific truths.

Keywords: Scientific truths, İ'jaz al-ilm (science of Qur'an's miraculousness), al-tafsir al-ilm (scientific exegesis), extremity, moderation.

*) Yrd. Doç. Dr., Fatih Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı
(e-posta:erguncapan@hotmail.com)

Giriş

Kur’ân, Kıyamete kadar bütün insanlığa maddî-manevî her hususta rehberlik yapacak bir potansiyele sahiptir. Onun mucize olan nazmındaki bu potansiyelinin, enginlik ve zenginliğin kendisini ifade etmesi inanan insanların başta imanına, varlık kitabını doğru okuyup doğru anlamalarına ve zamanının ilmî, teknolojik varidatından sağlıklı istifade-lerine bağlıdır.

Her dönemde Müslümanlar ihtiyaç endeksli olarak Kur’ân’a yönelmiş ve ondan istifa ederek değişik ilimleri geliştirerek sistemleştirmişlerdir. Özellikle fıkıh, fıkıh içinde de bilhassa ibadet ve muamelat ahkâmı ile ilgili ayetlere sürekli ihtiyaç hissedildiğinden onların üzerinde daha bir ehemmiyetle durulmuş ve bu konuda pek çok eser telif edilmiş- tir. Aynı şekilde İslam’ın kalp ve ruh hayatını disipline eden tasavvuf perspektifli yorum- lar dile getirilmiş ve eserler kaleme alınmıştır.

Günümüze doğru gelindiğinde ise Kur’ân’ın sosyoloji, psikoloji, pedagoji, ferd ve aile eğitimi, çok hızlı gelişen/gelişmekte olan ilmî hakikatler ve teknoloji gibi insan ve toplum hayatını çok ciddi ilgilendiren konulardaki semavî ve fitrat eksenli mesajlarının iyi anlaşılıp, yorumlanmasına ve hayata taşınmasına her dönemden daha çok ihtiyaç var- dır. Bunun yolu da Kur’ân tefsirinde ihtiyaç endeksli olarak bahsi geçen konulara daha bir ağırlık verilmesine ve bunların değişik disiplinler altında sistemleştirilmesine bağlıdır. Zira bin üç yüzden fazla ayet, diğer bir ifadeyle Kur’ân’ın beşte biri varlığı okumaya, ibretle süzmeye, kevnî hakikatleri araştırmaya, tefekkür ve tedebbüre sarahaten, işaretten ve imaen davet etmektedir.

İşte biz bu makalemizde Kur’ân ve ilmî hakikatler konusunu –ulaşabildiğimiz kaynak- lar ve anlayabildiğimiz çerçevede- metodolojik bir yaklaşımla ele almaya çalışacağız.

Kur’ân ve ilmi Hakikatlere Genel Bir Bakış

İlk dönemden itibaren kevnî ayetlerin tefsir ve yorumunda icmalen ve birer çekirdek halinde durulmuş, İmam-ı Gazzâlî (v.505/1111), Fahreddin er-Razî (v.606/1209), Ebu’l- Fadl el-Mursî (v.695/1257), Suyutî (v.911/1505) İskenderanî (1869), (Ateş, 2003: 133) Kevakibî (1902), Muhammed Abduh (1905), Reşit Rıza ile yeniden canlanmış, 20. asırda ise Gazi Ahmet Muhtar Paşa (v.1918)Tantavî Cevherî (v.1940), Elmalılı Hamdi Yazır (v.1944) ile hız kazanmış (Ateş, 2002: 124-127) asrımıza doğru gelindiğinde ise müstakil ilmî bir disiplin olarak ele alınmış “i’caz-ı ilmî” enstitü ve kürsileri açılmıştır/açılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında onun sürekli gelişen bir ilim dalı olduğu görülür.

Kur’ân’ın bütün ilimlere şamil olduğunu ilk defa İmam-ı Gazzâlî’nin (v.505/1111) söylediğinden hareketle bu sahadaki çalışmaların onunla başladığı ifade edilmektedir. Ne var ki Kur’ân’ın değişik ilmî hakikatlere işaret ettiği Gazalî’den çok önceleri yaşayan Mukatil b. Süleyman ve Taberî’nin tefsirlerinde yer almaktadır. Bu itibarla ilk asırdan iti- baren kevnî ayetlerin, ilmi hakikatlere işaret eden, ufuk gösteren tefsir ve yorumların öznlü bir şekilde olduğunu da dikkate almak gerekir. Nitekim bu husus Mürsî’nin, Kur’ân’ın öncekilerin ve sonrakilerin ilimlerini ihtiva ettiğini, bu hakikatin Peygamberimiz tarafın- dan haber verildiğini, O’ndan da sahabenin aldığını ve sahabeden bazılarının “Devemin yularını kaybetsem onu Allah’ın kitabında bulurum.” diyecek kadar Kur’ân’ın enginlik

ve zenginliğine inandıklarını, tabiinin de sahabe çizgisinde gittiğini fakat daha sonraki dönemlerde bu ilimlerin nakli konusunda aynı kuşatıcılığın gösterilemediğini ve herkesin belli bir ilim dalında ihtisaslaşmaya yönelerek o ilmi ayakta tutmaya çalıştığını ve ayetlerin değişik ilmî hakikatlere bakan yönleri üzerinde düşünülmediği şeklindeki tespit ve yaklaşımı da desteklemektedir (Suyutî, 1973: 20-22).

Tefsirlerde yer yer kevnî ayetlerin yorumu münasebetiyle ilmî hakikatlerin i'caz ve cihlerinden biri olduğu üzerinde kısaca durulduğu olmuştur. İlmî hakikatlere işaret eden kevnî ayetlerin tefsir ve yorumu ile ilgili kavram ve metodolojinin tespit ve temellendirilmesi süreci yaşanmaktadır.

Kur'ân'ın işaret ettiği ilmî, kevnî hakikatler, "ilmî i'caz", "ilmî tefsir", "kevnî ayetlerin tefsiri", "bilimsel tefsir", "modern ilimler ile uzlaşan tefsir" ve "Kur'ân ve ilmi hakikatler" gibi değişik adlar altında (Yıldırım, 1987:38; Ateş, 2002:117) farklı farklı isimlerin verilmesi de bir kavramlaştırma sürecinin yaşandığını açık bir şekilde göstermektedir. İstilahların oluşması, kristalleşmesi zamana ve zaman içindeki telâhuk-u efkâra bağlıdır. Nitekim Kur'ân ve Sünnet kaynaklı tefsir, hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf, usul-i fıkıh, usul-i tefsir gibi ilmi disiplinlerin hepsinde benzeri bir süreç yaşanmıştır. İlim adamları, yaşadıkları devrin ilim ve kültür ufkuına göre Kur'ân'a müracaat ederek birer çekirdek halinde olan ve açılımı zamana bırakılan mazmun ve muhtevaları keşfetmiş, geliştirmiş ve sistematize etmişlerdir.

Kur'ân'ın tefsir ve yorumunda dikkat edilmesi gereken en önemli noktalardan birisi Kur'ân'ın temel maksatlarını göz ardı etmemek hatta onları merkeze koymaktır. Bu durum Kur'ân'ın işaret ettiği ilmi hakikatlerin tefsirinde de oldukça önemlidir. Temelde beşerin dünyevi-uhrevî hidayetini hedefleyen yüce kitabımızın müspet ilimlerle ne kadar alakasının olduğunun tespit edilmesi gerekir.

Kur'ân'ın Temel Maksatları ve İlmî Hakikatler

Kur'ân'ın bütünü analiz edilerek çıkarılan temel esaslara "makasidu'l-Kur'ân" denilmektedir. Âlimlerimizin bu konudaki yaklaşımları şu şekildedir:

İmam Gazzâlî'ye göre Kur'ân'ın temel maksatları; Kur'ân'ın tanınip bilinmesini ve inanılmasını istediği Yüce Yaratıcıyı tanıtmak, Allah'a götüren sırat-ı müstakimi tarif ve Allah'a ulaştıktan sonraki hayat (ahiret hayatı) olmak üzere üçtür (Gazzâlî, 1985:23).

Fahreddin er-Razi, Kur'ân'ın temel maksatlarının; tevhid, adalet, nübüvvet, mead (ahiret) olduğunu ifade etmiştir (Razi, 2000, 17/143; 18/178; 27/123).

Kur'ân'ın temel maksatlarının tevhid, nübüvvet, haşir ve adalet olduğunu ifade eden Bediüzzaman (Nursî, 2002:13), onun ele aldığı diğer konuların bu temel esaslara birer vesile olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu itibarla vesilelerde tafsilata, detaya gidilmesi bu konudaki prensiplere muhaliftir. Zira maksat harici meşguliyetler temel maksatları gölgeler ikinci, üçüncü derecede bırakır. Bu itibarla Kur'ân, bazı kevnî hakikatleri anlatırken yerine göre icmal, ipham ihmal yollarından birini tercih etmiştir. Muhataplarının çoğu avam olduğundan Kur'ân, konuları herkesin hissesiz kalmayacağı bir üslupla temsil ve özlü anlatımlarla konuları takdim etmiştir. İstikbalde keşfedilecek meseleleri icmalen anlatmıştır (Nursî, 2007: 217).

Bediüzzaman, medeniyet harikalarının Kur'ân'da açıktan zikredilmemesinin hikmetini açıklarken Kur'ân'ın asıl vazifesinin rububiyet dairesinin kemalat ve şunatını ve ubudiyet dairesinin vazife ve sorumluluklarını öğretmek olduğunu ifade etmiş ve medeniyet harikalarının bu iki gayeye hizmetleri ölçüsünde işaret ve remizlerle zikredildiğini vurgulamıştır (Nursî, 2007:281-282).

Muhammed Gazzâlî (v.1996) de Kur'ân'ın beş temel ekseni takip ettiğini söylemektedir. Bunlar, Allah'ın varlık ve birliği (tevhid), Yüce Yaratıcı'yı bildiren ve işaret eden kâinat, kıssalar, haşir ve hesap günü, terbiye ve teşri'dir (Gazzalî, 1983:21).

Kur'ân'ın temel maksatları ve muhtevasıyla ilgili “tevhid, haberler, tarihî olay ve çeşitli kıssalar ve diyanât (din ve hidayet ile ilgili bilgiler); “marifetullah, ibadetler, emir ve nehiyeler, va'd ve vâidler”; “ulûhiyet, nübüvvet, meâd (ahiret hayatı) ve kaza-kader”; tevhid, ibadetler, tezkîr, ahlak, hukuk, kevnîyât, insan, yaratılış ve varlıklar, toplum, tarihî olay ve çeşitli kıssalar ve ahkâm” gibi değişik başlıklar altında yapılan tasnifler vardır. Bütün bu tasnifleri, “tevhid, nübüvvet ve ahiret” ortak paydasında değerlendirmek mümkündür. Nitekim dünden bugüne âlimlerimiz zikredilen bu üç konuyu Kur'ân'ın ana mevzuları olarak kabul etmişlerdir (Yılmaz, 2007: 206).

Bütün bunlarla birlikte Kur'ân'ın temel maksatları ile ilgili en genel tasnif, tevhid, nübüvvet, ahiret ve adalet şeklindeki tasniftir. Çünkü hemen hemen bütün tasniflerde, tevhid, nübüvvet ve ahiretin ortak olduğu görülmekte olup, adalet ise eşitlik, hukuk, ahlak ve ibadeti de içine alan geniş bir kavramdır. Ayrıca diğer tasniflerde zikredilen daha başka kavramlar da adalet içinde değerlendirilebilir (Çaykara, 2007:297). Zira adalet, kulun, Allah, varlık, toplum ve nefesine karşı olan sorumlulukların düzenlenmesini içine aldığı için oldukça geniş bir anlam yelpazesine sahiptir.

Kur'ân bir fizik, astronomi veya tıp kitabı değildir. Bununla birlikte tevhid, nübüvvet, haşir ve adalet ekseninde veya bu temel maksatlardan biri açısından değişik ilimlere ait mes'eleler ve Kıyâmet'e kadar ilimler adına yapılacak tespit, teşhis ve keşifler ve insan hayatıyla çok yakın münasebeti bulunan teknik vasıtalar da çaplarına göre çeşitli hüviyet ve mahiyetlerde, bazen bir çekirdek, bazen işaret, bazen fezleke, bazen remz, bazen de formüle edilmiş kânun ve prensipler halinde Kur'ân'da yer almaktadır (Gülen, 1998: 2/120; Nursî, 2007: 268).

Pek çok ilmî hakikat, insanların araştırmasına, çalışmasına ve gayretine emanet edilmiş birer çekirdek ve tohum halinde Kur'ân'da yer almaktadır. Nitekim bir hadiste bu hususa şu şekilde işaret edilmiştir: “Muhakkak her âyetin zâhirî, bâtınî, bir haddi ve müttalâ'ı (yani açık ve işaret yolu ma'nâları, ayrıca muttalî olunan ve anlaşılabilen bir haddi); bundan başka, her biri için de dallar ve budaklar (ve fûnuna ait ma'nâlar) vardır” buyurulmaktadır (Ebû Ya'lâ, 1984:9/81-82, 278; Taberânî, 1994: 1/236).

Kur'ân temel maksatlarını merkeze koyarak değişik ilim dallarından kapılar, pencereler açıyor, hedefler gösteriyor ve asırlar öncesinden zaman içerisinde keşfedilecek ilmî hakikatlerden tevhid, nübüvvet, haşir ve adalet açısından bahsediyorsa-tefsir usulünün prensiplerine riayet etmek şartıyla-bu konularla meşgul olmak mahzurlu olmak bir yana Kur'ân'a inananların vazifesi cümlesinden olsa gerektir.

Kur'ân, bu temel gayelerine matuf pek çok varlıktan bahseder, temel esaslarına vurgunun yanında pek çok manaya da işaret eder. Bu itibarla Kur'ân'daki kevnî ayetler her şeyden önce tevhid delilidir. Allah'ın varlığını, birliğini bildirmeye yöneliktir. Bu itibarla temel gayesi tevhid olan bu ayetleri, her devir insanı kendi ilim ve idrak ufkuna göre yorumlar. İlgili ayetleri gelişen ilimlerin tespit ettiği ilmî hakikatlerle anlamaya çalışmak, asıl gayenin gerçekleşmesine yardımcı olmaktadır. İnsan fizyonomisi, astronomi, biyoloji ve jeoloji gibi değişik ilim dallarını ait asırlar sonra tespit edilen pek çok ilmi hakikat Kur'ân'ın her devre hitap ettiğini göstermekte ve i'cazını ortaya koymaktadır. Kur'ân, nazil olduğu dönemde beyan, fesahat ve nazmıyla edebiyatın zirvede olduğu o devir insanını aciz bırakmıştır; bugün de ilim ve teknoloji çağının insanlarına i'cazını göstermektedir.

Mesela, birçok ayette, insanın topraktan yaratıldığı bildirilmektedir (Hacc, 22/5; Rum, 30/20; Fâtır, 35/11; Gâfir, 40/67) İnsan, anne ve babasının bitki ve hayvanlardan aldığı gıdaların özünden oluşan sperma ve yumurtacığın birleşmesiyle hayata başlamaktadır. Toprakta bulunan karbon, hidrojen, oksijen, fosfor, azot, kalsiyum, potasyum, sodyum gibi elementlerin insanda da bulunduğu sonraki dönemlerde tespit edilmiştir. Kur'ân'ın ilk muhatapları insanın yaratılış safhalarından bahseden ayetlerden kendi dönemlerinin bilgilerine göre bir şeyler anlıyorlardı. Günümüze gelince gelişen ilimlerin tespit ettiği ilmî hakikatlerle bu ayetler daha iyi anlaşılacaktır. Ama bu sonucu değiştirmemektedir. Kur'ân'ın bu ayetlerdeki esas maksadı olan tevhid hakikati, Allah'ın kudret ve iradesi her iki durumda da kendisini göstermektedir ki önemli olan da budur (Aygün, 2007:166-167).

Günümüzde ilimler baş döndüren bir hızla ilerlemektedir. İlmin üstünlüğü müsellemlenmekle birlikte onun, düşünce kaymalarına, inkâr-ı ulûhiyete hatta putlaştırılmaya payanda yapıldığı da görülmektedir. İlim, Allah'ın varlık kitabında koymuş olduğu kanun ve prensiplerin keşfedilerek sistemleştirilmesinden ibarettir. Bu kanun ve prensipler Allah tarafından konulmuştur. İlmî hakikatlerin Kur'ân'ın temel maksatları perspektifinden ele alınıp yorumlanması gerekir. Bununla birlikte günümüzde Allah'ın varlık âleminde koyduğu kanun ve prensipler değişik ilimler altında keşfedilerek pek çoğu pozitivist, natüralist ve agnostik bir yaklaşımla temellendirilerek sunulmaktadır. Üzülerek ifade edelim ki, önemli bir ilim adamı gelişen ilim ve teknolojinin insanlığı Yaratıcı'ya inanmaktan müstağni kılacağı düşüncesini bilimsellik adına ortaya atabilmektedir (Mertek, 2012:16-19).

Bu itibarla Kur'ân'ın temel maksatlarıyla ve hidayet kitabı olmasıyla kevnî hakikatler arasında çok ciddi bir irtibat vardır. Aksi takdirde birbiri ile alakasız, irtibatsız gibi değerlendirilmesi tevhid, iman marifetullah ve tahkike götüren en önemli argümanların inançsızlık ve ataeizm hesabına kullanılma fırsatını vermektedir.

İlmî Hakikatler ve Hidayet İlişkisi

Kur'ân, insan ve toplumların dünya ve ahiret saadetinin yol haritasını gösteren bir hidayet kitabıdır. Kur'ân'ın semavi bir kanun ve ilahi bir kitap olması, insanları hidayete ulaştırması, ilahi irşatlarda bulunması, akide, ibadet, muamelat ve ahlak esaslarını ihtiva etmesi ve bütün hayatı kucaklaması, onun kevnî hakikatlere işaret etmesine mani değildir.

Kur'ân kevnî hakikatleri Allah'ın varlığına, birliğine, azametine, kudretine, mahlûkatı yoktan yaratmasına, öldükten sonra haşretmesine işaret sadedinde zikretmektedir. Bütün kevnî işaretler Allah'ın her şeyi yarattığını ve vahdaniyetini bildirmektedir. Varlığı Allah'tan daha iyi kim bilebilir? Kâinatı yoktan yaratan Allah'ın kevnî hakikatlerle ilgili beyanları, insanları içinde yaşadığımız ilim ve teknoloji çağında ilim diliyle Allah'ın hak dinine davet etmektedir.

Müslümanlar her dönemde bu hakikatin şuurunda olarak hareket etmiş olsalardı kevnî hakikatlerin keşfinde ve bunların teknolojiye dönüştürülmesinde hep en önde olurlardı. Vakıa hicri 3-5 asırlarda Müslümanlar kendi Rönesanslarını gerçekleştirecek ilim ve teknoloji zirveyi tutmuş daha sonra sekiz asırda onun merkezi hızıyla yol almışlardı. Ama son 2-3 asırdan beri Müslümanların İslam'ın gösterdiği ufkun çok gerisinde kalarak ilim ve teknoloji vesayetinde yaşadığı ortadadır.

Diğer taraftan Kur'ân, varlığın derinden, inceden inceye tefekkür edilerek araştırılması ve Allah'ın kâinatta "sünnettullah" olarak koyduğu kanunların keşfedilerek bunlarla yeryüzünün imar edilmesini istemektedir. Tabii bu durum insanın yeryüzüne halife olarak gönderilmesiyle de alakalıdır (Bakara, 2/30; Ahzab, 33/72). Cenab-ı Allah, insanı hilafet misyonuyla eşya ve hadiselerle müdahale etme yetkisi vererek yeryüzüne göndermiştir. Bu hilafet misyonunun hakkıyla yerine getirilmesi de insanın varlığı iyi okuyup, sünnettullahı keşfederek her zaman ve mekânda bu bilgi ve donanımla insanları Allah'a davet etmesine ve yeryüzünü rızay-ı ilâhî endeksli imar etmesine bağlıdır. İnsanların bilgi ufku ne kadar inkişaf ederse etsin Kur'ân hepsinin üstünde müheymin yani görüp-gözeten, doğrusunu tespit yanlısını tashih eden ilahî rehberdir. Çünkü Kur'ân, yeri, gökleri, bunların içindekilerini ve insanı ilmiyle, kudretiyle, hikmetiyle yaratan Yüce Allah'ın kelamıdır. Allah sanatını herkesten daha iyi bilendir. Kâinatı büyük bir mescit gibi düşünürsek Kur'ân burada varlığı okumaktadır.

Bütün bunlardan hareketle Allah'ın kelamını beşerin ulaştığı tecrübî ilimlerle-şartlarına riayet ederek- tefsir etmek, Müslümanların Kur'ân'a olan imanını artırır. Hak ve hakikati arayanların göğüslerini açar, onlara doğru yolu gösterir. İnkâr edenlere karşı deliller sunar. Bununla birlikte bir müfessir Kur'ân ayetlerinin birinin delaletini anlamada hata ederse bu da o şahsa yöneliktir ve onu bağlar. Allah Teâlâ'nın kelamının büyüklüğüne bir halel getirmez. Nitekim Kur'ân'ı Arapçanın dil yapısı açıdan tefsir edenler isabet ettiği gibi hata da edebilmektedirler. Aynı durum Kur'ân'ı tarihsel çerçevede tefsir edenler için de geçerlidir. Nitece itibariyle tecrübeye dayanan tıp, fizik, kimya, astronomi vs. gibi ilim dallarındaki âlimlerin-tefsir ilminin disiplinlerinden vize almak kaydıyla-elde ettikleri bilgi birikimleriyle kevnî ayetleri yorumlamalarına karşı çıkmamak gerekir. Zira değişik ilimlere delalet eden ayetlerin manasını tam anlamak, onlardaki i'caz yönlerini tespit etmek sadece dil ile olacak bir şey değildir (Necar, 2006: 34-41).

Bizler bugün değişik ilmî araştırma metodlarıyla, tatbikatla elde edilen ilmi hakikatler ışığında Kur'ân'daki kevnî hakikatlere işaret eden ayetlere baktığımızda seçilen ifade ve kelimelerin hassas, dakik; manalarının çok kapsayıcı, delaletinin muttarid ve sebat içinde olduğunu ve yüzlerce yıl öncesinden pek çok ilmî hakikatin keşfine işaret ettiğini görüyoruz. Bütün bunlar da Kur'ân'ın beşer kelamı değil Yüce Allah'ın kelamı olduğuna

şehadet etmektedir. Mesela Kur'ân balın insanlık için şifa kaynağı olduğunu bildiriyor (Nahl, 16/69). Malaya Üniversitesi Tıp Merkezi'nde tıbbi mikrobiyolojist, ortopedik cerrah ve rehabilitasyon uzmanından oluşan bir ekip, klinik gözlem çalışmalarında balın yara tedavisindeki etkinliğini beş yıl araştırmış ve farklı sebeplerle ortaya çıkan, kronik, iyileşmeyen yaraya sahip 102 hastayı oldukça kısa bir zaman aralığında yaralarına saf bal sürerek tedavi etmişlerdir (Kamuriddin, 2011: 14-15 Mayıs) bu ilmî araştırma ve tespit bize Kur'ân'ın bildirdiği bir ilmî hakikatin bir yönünü göstermektedir. Balın daha nelere şifa olduğu zaman içerisinde yapılacak araştırma ve çalışmalara bağlıdır. Kevnî ayetler üzerine yapılacak çalışmalar Kur'ân ile insanlığı buluşturma adına çok önemli bir misyon eda edecektir.

Kanaatimizce yapılması gereken ilmî hakikatlerin kevnî ayetlerin rehberliğinde ve Kur'ân'ın temel maksatları ekseninde ele alınması, yorumlanması ve temellendirmesidir. Böylece Yüce Kitabımızın hidayet rehberliğine götüren yollar açılmış olacaktır.

Kevnî Hakikatler Tefekkür-İbadet İlişkisi

Allah, pek çok ayette varlık âleminde misaller vererek bunların tefekkür¹ edilmesini teşvik etmekte, Kur'ân ayetlerinin delalet ettiği manaların anlaşılması için tedebbür edilmesini istemekte hatta böyle yapmayanları ikaz etmektedir: “Kur'ân'ı gereği gibi tedebbür etmeyecekler mi? Eğer Kur'ân Allah'tan başkasına ait olsaydı, elbette içinde birçok tutarsızlıklar bulurlardı.” (Nisa, 4/82; Sa'd, 39/24; Muhammed, 47/24).

Kur'ân ayetlerinin tefekkür ve tedebbür edilmesi ise ayetin önünün, arkasının, seçilen lafızların mana katmanlarının ve bunların cümle içindeki diğer unsurlarla ifade ettiği anlamların sıyak-sıbak bütünlüğü de göz önünde bulundurularak ele alınması ve tahlil edilmesi demektir.

Rahman Suresi'nde otuz bir kere “*O halde Rabbinizin nimetlerinden hangi birini inkâr edebilirsiniz?*” buyurularak Allah'ın lütfettiği nimetlerin farkında olunması ve bunlara şükürle mukabele edilmesi gerektiğine işaret edilmektedir. Bahsi geçen surede zikredilenlere baktığımızda güneş, ay, bitkiler, meyveler, yeryüzünün canlıların istifade edebileceği şekilde yaratılması, iki doğu-iki batı, denizlerin birbirine karışmaması, onlardan çıkarılan inci, mercan vs. Bütün bunların nasıl bir nimet olduğunu anlamak, bunları yakından tanımaya dolayısıyla bunları araştıran, tecrübe eden, Allah'ın onlarda koymuş olduğu kanunları, hakikatleri tespit eden ilimlerin verilerini bilmeye bağlıdır. Bu da bunları araştıran, tecrübe eden, Allah'ın onlarda koymuş olduğu kanunları tespit eden ilimlerin verilerini bilmekle mümkündür.

Bir diğer taraftan Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm ayetlerinin tedebbür edilmesinin insan aklının güç ve kudret dairesinde olduğunu Kamer suresinde dört kere zikretmiştir: “*Yemin olsun: Biz, okunup tedebbür edilsin diye Kur'ân'ın zikrini kolaylaştırdık. Haydi var mı düşünen ve ibret alan?*” (Kamer, 54/17, 22, 32, 40).

Müfessirlerin ortak kanaatine göre ayette geçen “zikir” Kur'ân'ın tilavet ve tedebbürüne şamildir. Ve aynı zamanda ayet bu zikir ve tedebbür ameliyesinin asırlar boyu

1) Mesela, Yunus, 10/24; Ra'd, 13/3; Nahl, 16/44; Casiye, 45/13.

devamına işaret etmektedir. Bu durumda ayetin nassının sabit olmakla birlikte delalet ettiği manaların insanların anlayış ve bilgi ufğunun genişlemesi ölçüsünde yenilendiğini göstermektedir. Tabii bu durum ayeti tefsir eden mevsiuk bir rivayetin esas alınmayacağı manasına gelmez. Tefsir ve yorumu açık alanlarda da söz konusudur. İnsanların tecrübî ilimler ile ilgili birikim ve malumatının artması ölçüsünde Kur’ân’dan daha zengin manalar anlaması, anlayış ve yorum dairesinin genişlemesi bazılarının iddia ettiği gibi Allah kelamı ile beşer kelamı arasında bir karşılaştırma, mukayese değildir. Bu durum Allah’ın kelamını anlama gayretidir. Zaten Allah Kur’ân’ı insanlar anlasın, ders ve ibret alsın diye indirmiştir (Neccar, 2006: 34-36).

Fahreddin er-Razi, A’raf suresi 54. ayetinin yorumunda, kevnî ayetlerin tefsirinde ilmi verilerden istifade etmesini tenkit edenlere şu şekilde cevap vermektedir:

1. Şüphesiz Allah Teâlâ, ilim, hikmet ve kudretine semavat ve arzın, ışık ve karanlığın, güneş, ay ve yıldızın hallerinden, gece ve gündüzün birbiri peşine gidip gelmesinden istidlallerle kitabını doldurmuştur. Üstelik bu varlıkların Allah’ın ilim, hikmet ve kudretine delalet eden yönlerini pek çok surede zikretmiş, tekrar ber tekrar nazara vermiştir. Şayet onlardan bahsetmek, onlar üzerine iyiden iyiye araştırma yapmak, tefekkür etmek caiz olmasaydı Allah kitabını bunlarla doldurmazdı.

2. Allah, “Hiç üzerlerindeki göğe bakmazlar mı? Bakıp da Bizim onu nasıl sağlamca bina ettiğimizi, onda en ufak bir çatlaklık, dengesizlik olmadığını düşünmezler mi?” (Kaf, 50/6) buyurmaktadır. Allah Teâlâ bu ayette insanları, gökleri nasıl bina ettiğimizi düşünmeye teşvik etmiştir. Astronomi ilminin ise, Allah’ın bu gökleri nasıl bina ettiği ve her birini nasıl yarattığı hususunda tefekkürde bulunmadan başka bir maksat ve gayesi yoktur.

3. Cenâb-ı Allah, “Göklerin ve yerin yaratılışı insanların yaratılışından elbet daha büyüktür. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler” (Gâfir, 40/57) buyurmuştur. Allah bu ayette, semavattaki varlıkların harikulade yaratılışlarının insanların bedenlerinin yaratılışından çok daha büyük ve mükemmel olduğunu beyan etmektedir. Başka bir ayette: “Kendi nefislerinizde dahi nice âyetler var. Bunları görmüyor musunuz?” (Zâriyat, 51/21) buyurarak insanları, kendi bedenleri üzerinde araştırma, tetkik ve tefekkürde bulunmaya teşvik etmiştir. Buradan hareketle en önemli konumda ve en büyük delil durumunda bulunana yönelerek onun değişik hallerinin ve Allah’ın onda yarattığı harikuladeliği ve orijinalliklerin araştırılması, bilinmesi gerekmektedir.

4. Cenâb-ı Allah, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında tefekkürde bulunanları övmüş ve “Onlar göklerin, yerin yaratılışı hakkında inceden inceye düşünürler ve şöyle derler: “Ey Rabbimiz, sen bunları boşuna yaratmadın” buyurmuştur (Al-i imran, 3/191). Eğer tefekkürde bulunmak yasak olsaydı, O böyle buyurmazdı.

5. Eğer bir kimse, aklî ve naklî ilimlerin inceliklerini harika bir şekilde ihtiva eden eşi, benzeri olmayan çok kıymetli bir kitap telif etse; bu eserin kıymet ve üstünlüğüne inanan insanlar iki kısımdır:

Bunlardan bir kısmı tafsilatlı ve ayrıntılı bir şekilde incelik ve nüktelerine vakıf olmaksızın, bu kitabın genel manada kıymetli olduğuna inanırlar. Bir kısmı da, bu kitaptaki bütün inceliklere tafsilatlı ve ayrıntılı bir şekilde vakıf olarak inanır. Birinci kısımda-

kilerin inancı, her ne kadar, çok kuvvetli ve üstün bir dereceye ulaşmış ise de, ikinci kısım dakilerin ki daha mükemmel, daha güçlü ve daha tamdır. Aynı şekilde bu kitabın inceliklerine ve nüktelerine daha çok vakıf olan kimse, onun yazarının büyüklüğüne ve celaline daha mükemmel bir şekilde inanır.

Bu gerçek sabit olunca, şu kanaatimizi seslendiririz: “İnsanlar içinde, bu âlemin tamının sonradan meydana geldiğini ve her sonradan meydana gelenin de, bir mucidi olduğuna inanan ve bu yolla Yüce Yaratıcı'nın varlığına delil getiren kimseler vardır.

Yine insanlar içerisinde, zikredilen bu istidlal derecesiyle yetinmeyerek buna ilaveler yaparak ulvî ve süffî âlemler hakkında tafsilatlı, detaylı araştırma yapanlar da vardır. Bu şekilde hareket eden kimselerin karşısına âlemdeki her bir varlıkta aşkın bir hikmet ve baş döndüren sırlar çıkar. İşte bu durum mütevatir burhanlar ve birbirini takip eden delillerle o kimsenin aklını donatan bir mecrağa girmesi demektir. Artık o, sürekli her lahzâ ve her an bir bürhandan diğerine, bir delilden bir başkasına intikal eder. Delillerin çok ve peşi peşine olmasının yakının güçlendirilmesinde ve şüphelerin giderilmesinde büyük bir tesiri vardır. Durum böyle olunca, ortaya şu netice çıkar: Allah Teâlâ bu kitabı, ancak bu fayda ve sırları bildirmek için indirmiştir.” (Razi, 1990:14 /126-127)²

Allah Teâlâ, varlığı en mükemmel bir şekilde yaratmış, Sünnetullah denen kanunları da kâinata vaz etmiştir. Kainatı görünen görünmeyen yanlarıyla en güzel ve en mükemmel bir şekilde yaratarak insanın istifadesine sunmuş ve insana da varlık kitabını doğru okuyup anlaması ve anladıklarını hayata taşıyarak hem yeryüzünü hem de kendi dünyasını hayır istikametinde imar etmesi için akıl vermiştir. İnsan, imal-i fikir ederek, basiretle kâinattaki kanunları okumaya, yaratılış kanunlarını keşfetmeye, melekutu tedebbür etmeye ve hem Kur'ân'ı hem de Kur'ân'ın rehberliğinde varlık kitabını mütalaa edecek bir donanımda yaratılmıştır. İşte böyle bir donanımla yeryüzüne gönderilen insan, varlık kitabını basiretle tedebbür ve mütalaa edecek Allah'ın kainatta koymuş olduğu sırları, şifreleri keşfederek bunları ilim ve teknolojiye çevirecektir.

Bu şekilde bir bakış açısıyla bakıldığında tabii ilimler sahasında araştırma yapmak ve elde edilen bilgileri tatbikata koymak bir ibadet alanıdır. Zira insan, namaz, oruç, zekat vs. ile Allah'a yaklaştığı gibi O'nun varlık kitabındaki kudret ve hikmet tecellilerini okuyarak, bunlar üzerinde tefekkür ederek ayrı bir kulvarda marifetullahda derinleşebilir ve O'na kurbet kazanabilir. Bu da bir çeşit ibadettir (Şerafeddin, 2007:255).

Bu itibarla ilimden hissesi fazla olanın Kur'ân'dan istifadesi de o ölçüde artar. Allah Teâlâ, Kur'ân'da değişik yerlerde rububiyetine, vahdaniyetine deliller zikrettikten sonra

2) Fahreddin Razi gibi çağlara hitap eden müfessirlerin tefsirlerinde çok orijinal yorumlar vardır. Mesela Razi, yerin yuvarlak olduğunu Galile'den çok önceleri “arız da yaydık” (Hicr, 15/19) ayetinin tefsirinde söylemektedir (Razi, 200:19/135). Tabii bu arada onların eserlerinde yaşadıkları devrin kültürünün, ilim anlayışının tesirinde yapılan yorumlar da vardır. Mesela, “O yeri sizin için bir döşek yaptı” (Bakara, 2/22) ayetinin tefsirinde yerin hareketsiz olduğu yorumunu yapmaktadır (Razi, 2000: 2/94). Razi gibi insanların tefsirinde günümüzde tespit edilen ilmî hakikatlerle uyuşmayan daha doğrusu bu gün bedihî olan hakikatlere ters düşen bu tür isabetli olmayan yorumların olmasını da tabii karşılamak lazım. 32. Ciltlik bir tefsirde taransa kaç tane böyle durum çıkar? Çıkanları da içtihad hatası olarak kabul etmek veya gelişen ilimlere ve zamanın en büyük müfessir olmasına vermek gerekmez mi?

“ulul’l-elbab” (entelektüel akıl sahipleri) “tefekkür edenler” (Yunus, 10/24; Ra’d, 13/3; Nahl, 16/11, 69; Casiye, 45/13) “akıllarını kullananlar” (Bakara, 2/164; Ra’d, 13/4; Nahl, 16/12; Rum, 30/24; Câsiye, 45/5) gibi ifadelerle iradesinin hakkını verip aklını, fikrini, zihnî aktivitesini kullananları nazara vermektedir. Kur’ân’da zikredilen bu vasıfların her birisi ile farklı hakikatlerin idrak edildiğini tenbih etmektedir (Zerkeşî, 1984: 2/24).

Allah’a iman ve takva atmosferinde gelişen ilmî araştırmalar mübarektir ve insanlığın ıslahına yöneliktir. Zira ilim ile takva arasında çok ciddi bir telazum vardır. Nitekim ayette şöyle buyurulmuştur: “Allah saygısını tam olarak ancak O’nu tam olarak bilenler duyar.” (Fatır, 35/28) Bu itibarla ilmi araştırmaların takva prensipleriyle disipline edilmesi lazımdır ki bu sayede dinin temel maksatlarına cevap verilmiş olsun (Mecma, 2007: 57-59).

Belli bir bilgiye dayanmadan tefekkür ve tedebbür nasıl yapılacaktır? Hele varlık alemindeki Allah’ın icraatına, sanat eserlerine yönelik yapılacak tefekkürün sağlam bir bilgiye, araştırmaya dayanmadan sağlıklı yapılması mümkün değildir. Günümüzde artan bir ivme ile kainat çok değişik disiplinler tarafından incelenmekte elde edilen bilgiler, keşfedilen hakikatler ilim ve teknolojiye dönüştürülmektedir. Bunlardan istifade ederek Kur’ân’a yönelmek zaten bir Müslümanın vazifesi olmalıdır.

Kur’ân’ın Evrenselliği ve İlmî Hakikatler

Kur’ân’ın ve Peygamber Efendimizin mesajı evrenseldir. Kıyamete kadar bütün zaman ve mekânlara hitap edecektir (Sa’d, 38/87; Kalem, 68/52; Tekvir, 81/27; A’raf, 7/158). Hz. Musa (a.s.)’nın asasının yılanla dönüşmesi, Hz. İsa’nın ölüleri diriltmesi, Salih (a.s.)’ın devesi gibi geçmiş peygamberlere verilen mucizeler onların zamanlarındaki insanlara hitap ediyordu. Hatemu’l-Enbiya olan Peygamber Efendimiz’in parmaklarından suyun fışkırması, azıcık yemeğin pek çok insanı doyurması, hurma kütüğünün ağlaması, elinde taşların tesbih etmesi gibi pek çok kevnî mucizesi bulunsa da O’nun en büyük mucizesi Kur’ân-ı Kerîm’dir. Nitekim Peygamber Efendimiz bu hakikati şu şekilde ifade buyurmuştur: “Peygamberlerden hiçbiri yoktur ki Allah Teâlâ ona beşerin iman edeceği bir mucize vermiş olmasın. Bana verilen mucize de Allah’ın vahyettiği Kur’ân’dır. Kur’ân mucizesinin devamlı olup, herkese hitap etmesinden ötürü Kıyamet günü en çok ümmeti olan peygamber olacağımı ümit ediyorum.” (Buharî, itisam, 1; Müslim, iman, 239)

Hadis ilminin otoritelerinden İbn-i Hacer el-Askalanî bu hadisin Kur’ân’ın mucizeliğinin kıyamete kadar devam edeceğini, onun üslup, belağat ve gayblardan haber vermede harikulade olduğunu, geçmiş asırlarda Kur’ân’ın haber verdiği hakikatlerden bazılarının keşfedilerek ortaya çıktığını ve ileride de çıkacağına dikkatleri çekmektedir (Askalanî, t.y.:9/7). Tabii ki Kur’ân’ın bu semavi enginlik ve zenginlikleri, ihtiyaç tezkeresi ve gönül safvetiyle ona yönelen insanlara kapılarını açacaktır.

Kur’ân, herkesin ilim ufkuna göre açılma gibi mucizevî bir özelliğe sahiptir. Kur’ân’ın ifadelerinde bir televvün ve çok boyutluluk vardır. O, bir hakikati nazara verirken, aynı zamanda o hakikat içinde daha başka konuları da satır aralarında (müstetbeâtü’t-terâkib) ifade eder. Böylece, ufkunun derinliğine göre her seviyedeki insan bu hakikatlerden bir şeyler anlar ve mutlaka istifade eder.

Kur'ân-ı Kerim, bir meseleyi arz ederken, kullandığı üslûp itibarıyla aynı ifade içinde kevnî bir hâdiseyi de anlatıverir. Dikkat edilmediğinde, meselenin biri anlaşılırken, diğeri gözden kaçabilir. Meselâ, Kur'ân'da kıyametin kopması esnasında meydana gelecek hâdiseler sırasıyla ele alınır. Güneşin tedvir ve tekvir edilmesi, yani dürülüp muhafaza altına alınması anlatılırken, aynı zamanda onun geçirdiği değişik safhalar da işaretlenir (Tekvir, 81/1-3). İşte bu durum, Kur'ân'ın çok boyutluluğu ve câmiyetinin ifadesidir.

Keza, Kur'ân'ın öyle bir ifade üslûbu vardır ki, hemen her devrin insanı ondan kendisine ait pek çok hakikatleri, hem de hiçbir tekellüfe ve sun'iliğe girmeden anlayabilir. Yani bin sene evvel yaşayan bir insan, Kur'ân'dan kendine ait bir kısım hakikatler keşfedip kendi devrini aydınlattığı gibi, 20. asrın insanı da aynı ifadelerden kendi devrine ait bir kısım ilmî hakikatleri bulup çıkarabilir. Meselâ: “Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun göğsünü İslâm'a açar; kimi de saptırmak isterse onun göğsünü (o kimse) göğe çıkıyormuş gibi dar ve tıkanık hale getirir ..” (Enam, 6/125) âyetini önceki müfessirler sadece kâfir ile mü'minin ve kâfirin küfrü ile mü'minin imanının bir mukayesesi şeklinde anlamışlardı (Razi, 13/150; Âlusi, 8/25). Onların bu ilâhî beyanı, semaya yükseldikçe göğsün daralacağı, canlıların, atmosferin ancak belli bir tabakasında yaşayabileceği, bu tabakayı aştıklarında nefes alamayıp hayatlarını yitirecekleri şeklinde anlamaları herhâlde düşünülemezdi. Çünkü o günün bilim seviyesi buna müsait değildi. Ama 20. asrın insanı, aynı âyetten, küfür ve dalâlet ile iman ve hidayetin mukayesesi yanında, ilmî bir hakikati de keşfederek atmosfere ait bir gerçeği çıkarabilir. Zira onun elinde böyle bir ufka ulaşması için yeterli teknik imkânlar vardır. Ancak, Kur'ân'ın bu câmiyetini kavramak için engin bir ufka sahip olmak gerekmektedir. Zaman ilerleyip, teknik ve teknolojik vasıtalar ile malumatlarımız da arttıkça, Kur'ân âyetleri biraz daha iyi anlaşılacak ve zamanın ihtiyarlamasına karşılık onun gençleştiği ayân beyan ortaya çıkacaktır (Gülen, 2011: 477).

Kur'ân'ın evrenselliğinin en önemli boyutlarından biri de onun manasındaki enginlik, aşkınlık ve kapsayıcılıktır. Şöyle ki Kur'ân, çeşitli devirlerde yaşayan insanların farklı anlayış ve kapasitelerine riayet eden eşsiz bir üsluba sahiptir. Kur'ân öyle bir dil kullanır ki onu nazil olduğu dönemdeki insanlar rahatlıkla anladığı gibi asırlarca sonra gelenler de anlar. Tabii ki herkesin anlayışı da kendi seviyesine göredir. En havasdan en avama kadar aynı anda hitap etme özelliği Kur'ân'ın mucizevî özelliklerinden biridir ki buna onun camiiyeti denmektedir. Kur'ân'ın bu özelliğini bir hadislerinde peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle ifade etmiştir: “Her ayetin bir zahı (görünen) bir batı (açıkça görünmeyen) bir haddi (son sınırı) bir de muttalai (sınır ötesi/netice itibariyle anlaşılan manası) vardır. Ayrıca bunların hepsinin de hem dalları hem de bir kısım yaprakları vardır.” (EbûYa'lâ, *el-Müsned*, 9/81-82, 278; Taberânî, *el-Mucemü'l-evsat*, 1/236).

Bediüzzaman'ın Peygamberlerin insanlığa her hususta rehber olduğu, Allah'ın onların çizgisinden gitme emrinin ilmî gelişmeleri de içine aldığı, Kur'ân'da zikredilen peygamber mucizelerinin ilmî araştırma ve gelişmelerin ulaşacağı son sınırları işaretlediği şeklinde bir yaklaşımı vardır. Bediüzzaman bu yaklaşımını değişik misallerle anlatmaktadır. Mesela, Hz. Süleyman döneminde Belkıs'ın tahtının celbedilmesinin ileride eşyanın aynıyla nakline, ışınlanmasına, Hz. İsa'nın onulmaz cilt ve deri hastalıklarını tedavi

etmesi, bu sahada keşfedilecek tedavi yöntemlerine, ölülere diriltmesi ölüme geçici hayat rengi verilmesi gibi pek çok ufukları işaret etmektedir (Nursî, 2007: 269-279).

Diğer taraftan bir ilim adamının ayetin delalet ettiği manayı anlamada ulaştığı anlam seviyesi son sınır değildir. Zira hadiste bildirildiği üzere “*Kur’ân’ın orijinallikleri bitip, tükenmez.*” (Tirmizî, sevabu’l-Kur’ân, 14; Darimî, fazailu’l-Kur’ân, 1) her bir ayetin pek çok mana katmanını vardır. Mesala; Kur’ân semavatın yedi olduğundan bahsetmektedir. Bu ayet farklı şekillerde yorumlanmıştır; yedi hava tabakası, içinde bulunduğumuz yerküre ile onun arkadaşları olan hayat sahibi küreler, yedi gezegen, güneş sistemi içindeki esirin yedi tabakası, güneş sistemi ile birlikte altı ayrı güneş sistemi, esirin değişik şekiller almasıyla meydana gelen yedi ayrı tabaka, görünen dünya semasının ötesinde görünmeyen altı tane daha sema. Bazı alimler de semavatın yedi olmasını sadece şehadet alemine inhisar ettirmeyip dünya, ahiret, gayb ve misal alemlerini kuşatan bir zarf, ihatalı bir tavan olarak yedi semanın var olduğunu anlamışlardır. Hatta daha geniş dairede yedi, yetmiş, yedi yüz gibi tabirlerin arapça da çokluk ifade ettiğini dolayısıyla yedi küllî tabakanın pek çok tabakaları ihtiva edebileceği şeklinde yorumlanmıştır. Bütün bu yorumları yapanlar kendi istidadına, anlayış ufku göre Kur’ân’ın feyzinden istifade etmiş, hisselerini almışlardır. Kur’ân bütün bu anlayışlara (mefhumlara) şamildir (Nursî, 2007: 227; 2007:86-87).

Kur’ân Allah kelmamıdır. O, fani, belli bir zamanda yaşayan sınırlı bir varlığın kelmamına benzemez. Allah’ın ilmi, her şeyi kuşatır dolayısıyla pek çok mana katmanını vardır. İnsanların kelamı gibi sınırlı birkaç manaya değildir.

Kevnî ayetlerin manasının sadece keşfedilen ilmî hakikat/hakikatlerle anlaşılacağı şeklinde bir yaklaşım isabetli değildir. İşin doğrusu değişik ilimlerin tespit ettiği ilmî hakikat/hakikatlerle bir ayetten keşfedilen manalar da o ayetin mana vecihlerinden bir tanesidir. Bu itibarla daraltıcı, indirgemeci yorumlardan uzak durmak gerekir (Şimşek, 1989: 202).

Kur’ân, insanların elinde kıyamete kadar bir mucize olmaya devam edecektir. Değişik ilim dallarında yapılan her yeni keşif ve fetih ile birlikte Kur’ân’ın açtığı ufuklar, gösterdiği hedefler daha iyi anlaşılacaktır. Zaman ihtiyarladıkça Kur’ân, gençleşmektedir. Kur’ân’ın bu yönü de ilmî hakikatlerin Kur’ân ile mutabakatı ölçüsünde ortaya çıkacaktır.

Kur’ân ve ilmî Hakikatlere Farklı Yaklaşımlar

Kur’ân ve ilmî hakikatlere yaklaşımlar değişik açılardan tasnif edilebilir. Biz bu konuyu iki farklı grup altında ele almak istiyoruz. Birincisi; kabul etmeyenler, çerçeveyi çok geniş tutanlar ve mutedil yaklaşanlar. İkincisi ise tefsir-i ilmî, i’caz-ı ilmî, açısından konuyu ele alanlar.

Kabul Etmeyenler

Âlimlerin çoğunluğu Kur’ân’daki kevnî ayetlerin ilmi hakikatlerle tefsir edilmesi kanaatinde olup hatta bunun zaruri olduğunu bile söylemektedirler. Bu genel kabulün yanında kabul etmeyenler de vardır. Kabul etmeyen veya mesafeli duranların bu şekilde konuya yaklaşmalarının değişik sebepleri, gerekçeleri vardır. Biz kabul etmeyenlerin bile

bazı ayetleri ilmî hakikatlerle tefsir etme veya yorumlamadan kendilerini alamadıklarını örneklerle ele almak istiyoruz.

Rivayet tefsirinin en önemli simalarından İbn-i Kesir (ö.774/1373), kevnî ayetlerin ilmî hakikatlerle tefsir edilmesine mesafeli durmakla birlikte “*Evet, Biz ileride onlara delillerimizi gerek dış dünyada, gerek kendi öz varlıklarında göstereceğiz; ta ki Kur’ân’ın, Allah tarafından gelen gerçeğin ta kendisi olduğu onlar tarafından da iyice anlaşılacak. Rabbinin her şeye şahid olması yetmez mi?*” (Fussilet, 41/153) ayetinin tefsirinde: “bu ayetle insan vücudunun donanımında bulunan unsurlar, insanı hayretten hayrete sevkedilen sistemler kastedilmiş olabilir ki bunlar Yüce Yaratıcı’nın hikmetine delalet eden teşrih (anatomî) ilminde tafsilatlı olarak bildirilmektedir.(İbn-i Kesir, 1982: 4/106) Görüldüğü üzere İbn-i Kesir, ilgili ayeti yorumlarken biyoloji ve anatomî ilminin keşfettiği ilmî hakikatlere işaret etmektedir.

Reşit Rıza (v.1354) ilmî tefsire şiddetle karşı çıkanlardan birisi olmakla birlikte (Rıza, (t.y.): 1/7) Bakara suresi 24. ayetin tefsirinde beşerin bilmediği ilmi gerçekleri Kur’ân’ın asırlar öncesinden bildirmesinin onun i’caz vecihlerinden birisi olarak kabul edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu yaklaşımını da örneklerle anlatmaktadır; “Kur’ân’ın nazil olduğu dönemde bilinmeyen ilmî ve tarihî konular” başlığı altında rüzgârların aşılması, yer ve göğün önceden bitişik olması, her şeyin çift yaratılması, yaratılan her varlıktaki intizam ve ahenk, yeryüzünün küre şeklinde olmasını bu konu ile ilgili ayetlere dayanarak anlattıktan sonra Kur’ân’ın bildirdiği bu ilmi gerçeklerin araplar ve genel manada da insanlık tarafından bilinmediğine dikkatleri çekmektedir. Reşit Rıza, kevnî ayetlerin yorumunda zaman içerisinde ayetin açık bildirdiği zahiri manası bir kenara bırakılarak yaşanan devrin kültürünün tesiriyle yoruma gidildiği şeklinde bir tespitte de bulunmaktadır (Rıza, (t.y.):1/212-214).

Kevnî ayetlerin gelişen ilmî hakikatlerle yorumlanmasına şiddetle karşı çıkan muasır alimlerden biri de Muhammed Hüseyin ez-Zehebî’dir. Hüseyin Zehebî, ilmî hakikatlerle Kur’ân ayetlerinin tefsir edilmesini, ilmî terimleri hakem kılarak ilgili ayetlerden değişik ilimleri ve felsefî fikirleri çıkarma olarak değerlendirmekte ve buna da nazil oldukları dönemde anlaşılmayan manaları Kur’ân’a yükleme olarak bakmaktadır.

Zehebî’nin bu yaklaşımının Kur’ân ayetlerini ilmi nazariyelerle ölçüsüzce, aceleden bağdaştırmaya çalışanlara bir tepki olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu fikirlerini seslendirdiği yerin son kısmında şöyle demektedir: “Halbuki Kur’ân’da sarîh bir nassım, o ilim dallarında sabit esaslara aykırı olmaması, onlara kâfi gelmeliydi. Gerçek olan yeni nazariyeler ve bilimsel keşiflerle bağdaşan bilgiler ihtiva etmesi de Kur’ân’a kâfidir.” (Yıldırım, 1987: 40).

Seyyid Kutup da Bakara suresinin 189. ayetinin tefsirinde Kur’ân’daki kevnî ayetlerin ilimlerin verileriyle tefsir edilmesine şiddetle karşı çıkarak; Kur’ân’da olmayan şeyleri ona izafe eden, kastetmediğini ona yüklemeye çalışan, tıp, kimya, astronomi ve benzeri ilimlerin cüzîyatına, detaylarına dair bilgiler çıkaranları Yüce Kitaba hamasetle bağlananların basitliği olarak değerlendirmektedir. Kutup, Kur’ân’ın bildirdiği hakikatlerin nihaî, kesin ve mutlak olduğunu, insanların yaptığı ilmî araştırmaların-hangi yollarla ve aletlerle olursa olsun-kesin ve nihaî olmayan gerçekler olduğunu ve bunların da o

insanların tecrübeleriyle, içinde buldukları şartlarla ve kullandıkları aletlerle sınırlı olduğunu söylemektedir. Ve buradan hareketle Kur'ân'daki kesin, nihaî hakikatleri, beşerin ulaştığı kesin olmayan, izafi, nisbi hakikatlerle yorumlamak gibi bir metod hatası yapıldığını ifade etmektedir (Kutup, 1986: 1/181-182).

Bununla birlikte müfessirimiz başka bir yerde, Zümer suresinin 5. ayetinin “*O, gökleri ve yeri hikmetle ve ciddî bir maksatla yarattı. Devamlı sûrette geceyi gündüze dolar, gündüze geceye dolar.*” tefsirinde bu ayete bakan kimseyi yerin yuvarlaklığı ile ilgili keşfedilen en son ilmî verilere önem vermeye mecbur bıraktığını itiraf etmektedir. Kendisi de Kur'ân'ı beşerin ulaştığı ilmî nazariyelerle yorumlamama hususunda ne kadar hassas olmasına rağmen, bu ayetin tefsirinde ayette yerin küreviyetinin bildirilmesinin kendisini böyle bir yaklaşıma zorladığını söylemektedir. Şöyle ki; yerin güneşe yönelik kısmının ondan gelen ışıklarla kaplanıp gündüz olduğunu lakin bu kısmın yerin dönmesiyle değiştiğini, gecenin gündüze kapladığını, birbiri üzerine dolandığını, birbirini takip ettiğini bir müddet sonra aynı şekilde gündüzün gece üzerine dolandığını ve bunun sürekli devam ettiğini söylemekte ve: “Yerin yuvarlaklığı ve dönüşü bu ayeti öyle dakik, ince bir tefsir ediyor ki bu nazariyeye sahip olmayan hiçbir tefsir bu ayeti böyle bir incelikte yorumlamaz.” demektedir (Kutup, 1986: 5/3038)

Ebu'l-A'la el-Mevdudî, (v.1979) “*Ey Resulüm! İşte sana bu kutlu kitabı indirdik ki her şeyi açıklasın, doğru yolu göstereceğin, Allah'a teslimiyetle itaat edecek olanlara, rahmetin ve müjdenin ta kendisi olsun.*” (Nahl 16/89) ayetinin hidayet ile dalalet, felah ile hüsrân ve hak ile batıl arasındaki farkın bilinmesi için bütün şeylerin izah edilmesi şeklinde bir tefsire hasretmekte ve ayeti yanlış anlayan bazı kimselerin Kur'ân'dan her şeyin açıklandığı manasını çıkardıklarını ve bu yaklaşımlarını doğrulamak için de her bilim dalı özellikle de ilim ve fen ile ilgili pek çok nazariye ve formülleri Kur'ân'da bulmaya çalıştıklarını söylemektedir (Mevdudî, 1995: 2/1258).

Mevdudî, Enbiya suresinin 33. ayetinin “*Geceyi ve gündüze, güneşi ve ayı yaratan O'dur. Her biri bir yörüngede yürümektedir.*” tefsirinde sadece güneş ve ayın değil bütün gök cisimlerinin kendi daireleri içinde yördüklerini söyleyerek çağımızda fizik, biyoloji ve astronomiden elde ettiğimiz bilgilere göre ayetin eskiden yapılan tefsirinden farklı anlam boyutları kazandığını bunun gibi, ileride insanın bilgi hazinesi genişledikçe bunların başka bir anlam taşıyacağı kesin olduğunu söylemektedir. Devamındaki şu ifade özellikle konumuz ile münasebeti açısından önemlidir: “Şurası muhakkak ki, mevcut bilgilerimize göre ilgili ayetlerin mantık, akıl ve bilimselliğe aykırı herhangi bir yönü yoktur, hatta bilgilerimizi doğrular niteliktedir.” (Mevdudî, 1995: 2/1541-1542). Bahsi geçen ayetle aynı muhtevadaki “*O gök cisimlerinden her biri, birer yörüngede akar, durur.*” (Yasin, 36/40) ayetinin tefsirinde de gezegenlerin yörüngelerinde yüzmesi, güneşin yapısı, uzaklığı vs. ile pek çok teknik malumat vermektedir (Mevdudî, 1995: 3/2588).

Tabii bu arada akla şöyle bir soru gelmektedir: İlmî tefsire karşı çıkanlar bile belli ayetlerin tefsirinde Kur'ân'ın asırlar öncesinden bildirdiği kevnî hakikatlerle, ulaşabildiği ilmi gerçekleri Kur'ân'a mutabakat çizgisinde ele alarak yorum yapmaktan kendini kurtaramamış hatta bunun önemine vurgu yapmışlardır. Onların birbirine zıt olan yaklaşımlarını nasıl telif etmek gerekir?

Bunun değişik sebepleri olabilir. İncelediğimiz eserlerden anlaşıldığı kadarıyla 19. asırdan itibaren yaşanan modernleşme süreci İslam dünyasını da ciddi etkilemiş ve bu dönemde yazılan eslere tesir etmiştir. Tefsir konusunda yapılan çalışmaları da etkilemiştir. Dolayısıyla tefsir konusunda yapılan çalışmalar da bundan nasibini almıştır. Bilimsel tefsir konusundaki çalışmaların hız kazandığı bu dönemde özellikle Mısır'da bu gidişatı endişeyle karşılayan Mahmut Şeltut, Emin Hûli, Muhammed Mustafa el-Merağî, Reşit Rıza gibi insanlar olmuştur (Ateş, 2002: 136)

Bunun temel sebeplerinden bir tanesi Muhammed Dıraz'ın 1947 yılında Fransa'da Paris Üniversitesi'nde "Initiation au Koran" adlı doktora tezinin savunmasında verdiği şu cevapta olsa gerektir: Dini anlatma gayretiyle bazı modern tefsirciler Kur'ân ayetlerini bilimsel gelişmeler doğrultusunda yorumlama konusunda bizzat imanı tehlikeye düşürecek kadar ifrata kaçmışlardır. Gerçekten bu müfessirler, bazen ne kelimenin yapısı, ne de gramer yönünden hamledilmesi imkânsız olan bir manayı ayetlere vererek, Kur'ân-ı Kerîm'in metnine gereken saygıyı göstermemekte; bazen de kontrolü imkânsız ve hatta çelişkili olan faraziyelerini benimseyecek şekilde müspet ilimlerle meşgul olan ilim adamlarının görüşlerine körü körüne bağlanmakta hataya düşmektedirler (Ateş, 2002: 127).

Kur'ân ve ilmî hakikatler konusuna makul ve dengeli yaklaşımlardan Dıraz, başka bir yerde kullanılmalarına tamamen karşı çıkmadığı ilmî verilerin, kesinlik kazanmış olmak şartıyla Kur'ân ayetleriyle karşılaştırılabileceğini ve böyle hareket etmenin de imanın kuvvetlendirilmesi için zaruri olduğunu ifade etmektedir (Ateş, 2002: 127).

Netice itibarıyla kevnî ayetlerin ilmi hakikatlerle veya nazariyelerle yorumlanmasına şiddetle karşı çıkanlar bile değişik ilimlere işaret eden ayetlerin tefsirinde ilmî tefsire girmek mecburiyetinde kalmışlardır. Zira Kur'ân'ın hiçbir ilmi hakikate ters düşmediği/düşmeyeceği dünden bugüne bütün âlimlerin ortak kanaatidir. Bu itibarla zikredilen kimselerin karşı çıkmalarını tefsir usulünün prensiplerine riayet etmeden ölçüsüzce önüne gelen ilmî nazariyelerle, Kur'ân'da icmalen bir öz halinde zikredilen hakikatleri detaylandırarak yorumlamaya kalkınları dengelemek için gösterilen bir tepki olarak yorumlamak gerekmektedir. Zira Kur'ân'ın hiçbir ilmi hakikate ters düşmediği/düşmeyeceği dünden bugüne bütün âlimlerin ortak kanaatidir.

Çerçeveyi Çok Geniş Tutanlar

Kur'ân ve ilmî hakikatler konusunu kabul etmeyenlerin yanında çerçeveyi çok geniş tutanlar da vardır. Tabii bunların hepsini bir çizgide değerlendirmemek gerekir. Mesela İmam Gazzalî, Zerkeşi ve Suyutî gibi âlimler ilimlerin asıllarının Kur'ân'a dayandığını, Kur'ân'ın sarih, işaret veya remizle ilimlerin özüne işaret ettiğini bunu da herkesin değil Allah'ın kendisine anlama kabiliyet ve kapasitesi verdiği kimselerin bilebileceğini söylemektedirler. Kur'ân'ın ihtiyaç duyulan her şeyden bahsettiğini söyleyen Razi, tefsirinde ilmî tefsiri çok geniş alanlı tatbik etmiştir. 19. Ve 20. asırda ise İskenderanî, Kevakibi ve özellikle Cevahir sahibi Tantavi gibi ilim adamları Kur'ân'ı pozitif ilimler perspektifinden yorumlamış bazen de ilmi hakikat seviyesine yükselememiş nazariyelerle Kur'ân ayetlerini yorumlamaya kalkmışlardır. Tabii bu arada evrim teorisini Kur'ân ile tevfiik etmeye çalışanlar bile çıkmıştır.

Kevnî ayetlerin yorumunda çerçeveyi oldukça geniş tutarak Kur'ân'ın ilim ve teknolojiye karşı olmadığını tam tersine onlara ufuk gösterdiğini ve gelişmekte olan ilimlerin verilerinin Kur'ân tarafından asırlar öncesinden bildirildiğini anlatan bu eserlerin yazıldığı dönemi de göz önünde bulundurmamak gerekir.

Batının Endülü's yoluyla Müslümanlardan alarak geliştirip, inkişaf ettirdiği ilim ve teknolojiyle Rönesans'ını ve sanayi inkılâbını gerçekleştirmesi karşısında İslam dünyasının entelektüellerinin pek çoğu adeta şok olmuştur. Bir kısmı Batı'dan gelen her şeyi misk-i amber gibi görürken bazıları da savunma psikolojisiyle Kur'ân'ın akla, bilime, teknolojiye karşı olmadığını göstermek için harekete geçmişlerdir. Genelde ilmi tefsire eleştiri getirenlerin bir vurgusu da bu tür tefsirin İslam dünyasında yaşanan sosyal, kültürel ve entelektüel buhranlar dönemlerinde çıktığı hususudur (Demir, 2010:421).

19. Asırda Ernest Renan gibi batılılar Müslümanların geri kalmasını İslam'a fatura ederek İslam'ı akıl ve bilime karşı gösterme iddiasında bulunmuşlardır. İslam ulemasının bir kısmı onların bu vehimlerinin tesirinde kalırken, bir kısmı da bu iddialara cevap vermek üzere harekete geçmiştir. Kur'ân'ın ilme, bilime karşı olmadığını hatta asırlar öncesinden pek çok ilmi hakikate işaret ettiğini ifade eden eserler kaleme alanlar olmuştur. Tabii bu arada tepki hareketlerinde denge korunamadığından doğruluğu kesinleşmemiş nazariyelerle kevnî ayetleri yorumlamaya teşebbüs edenler olmuş hatta ilmi nazariyeler Kur'ân'a vize ettirmeye çalışılmış; Kur'ân'ın bildirdiği hakikatler zaman zaman-güya ihtiyacı varmış gibi-bilimsel teorilere payanda yapılmak istenmiştir (Demir, 2010: 415).

Anlayabildiğimiz kadarıyla çerçeveyi çok geniş tutanların bu şekilde hareket etmelerinin böyle tarihi, kültürel ve psikolojik arka planı da söz konusudur.

Tabii bu şekilde çerçeveyi çok geniş tutarak teoriden hakikate ulaşamamış nazariyelerle aceleden ve ölçüsüzce Kur'ân ayetlerinin yorumlamaya kalkmak, bazılarını tepkiye sevk etmiş onlar da bu aşırılığı dengelemek isterken yer yer tamamen ilmi tefsire karşı çıkan bir tutum izlemişlerdir.

Tabii bu arada aynı kimseler Kur'ân'ın hiçbir ilmî hakikate ters düşmeyeceğini söylemiş ve daha önce geçtiği üzere bazı kevnî ayetlerin tefsirinde de mecburen ilmî tefsire girme mecburiyetinde kalmışlardır.

Kevnî ayetlerin yorumunda çerçeveyi çok geniş tutanların isabetli kabul edilmeyen bir diğer yaklaşımları da Kur'ân'da icmalen bir öz halinde işaret edilen ilmî hakikatleri mevcut ilmî verilerle çok detaylandırmalarıdır. Kur'ân bir fizik, kimya, tıp vs. kitabı değildir. Bildirdiği, işaret ettiği ilmî hakikatlere temel maksatları çerçevesinde meselenin özünü, ruhunu ifade etmektedir. Dolayısıyla Kur'ân'ın bildirdiği veya işaret ettiği hakikatler esas ele alınarak ilmî hakikatler de ona mutabakata ölçüsünde değerlendirilmelidir.

Mutedil Yaklaşım

Kur'ân ve ilmî hakikatler konusundaki mutedil yaklaşım; ne Kur'ân'daki ilmî hakikatlere işaret eden ayetleri görmezlikten gelerek tefrite düşme ne de önüne gelen kesinleşmemiş her türlü nazariye ile nasları yorumlamaya kalkarak, acele ile hareket edip Kur'ânî hakikatlere payanda bulma, Kur'ân'ı onların peşinde koşturma, onu bir fizik, kimya, astronomi vs. kitabı haline getirme gibi bir ifrattan da uzak olan yaklaşımdır. Nitekim pek çok ilim adamı kevnî hakikatleri bu çerçevede ele almış/almaktadır.

Bu yaklaşım, Kur'ân'ın insanlığın hidayeti için gönderilmiş, temel maksadı tevhid, nübüvvet, haşir ve adalet olduğunu; zikredilen bu temel maksatlarıyla irtibatlı olarak ilmî hakikatlerin özüne, ruhuna işaret, îma ve remizlerde bulunduğunu merkeze alan yaklaşımdır.

Mutedil yaklaşım, Kur'ân'ın bildirdiği, işaret ettiği, îmada bulunduğu kevnî hakikatleri mümkün merteye kesinlik kazanmış ilmî gerçeklerle ele alıp yorumlamaktadır. Bunu yaparken de tefsir ilminin disiplinlerine riayet ederek, kesinleşmiş ilmî hakikatleri Kur'ân'ın bir icmal ve öz halinde bildirdiği hakikatlere ne kadar mutabakat ediyorsa o ölçüde ele alıp, yorumlamaktadır.

Kur'ân'daki kevnî hakikatlere işaret eden ayetler, sırf ilmî hakikatleri tebliğ için gelmişlerdir. Hikmet-i ilâhiye insan aklına, fikrine ve donanımına değer vererek tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf gibi temel İslami ilimlerde muhkemâta riayet etmek şartıyla bir içtihad alanı bırakmıştır. Bu içtihad alanında asırlardır insanlar nesilden nesile yarışmaktadırlar ve bu yarış kıyamete kadar da devam edecektir. İlâhî irade kevnî hakikatleri bütün tafsilatıyla insanların önüne serseydi dünya hayatı anlamını yitirirdi. Zira Allah, dünyayı bir imtihan yeri yapmış ve insandan bahsettiği kabiliyetleri yaratılış gayesi istikametinde inkişaf ettirmesini istemiştir. Bütün kevnî hakikatler tafsilatıyla bildirilseydi insan akıl, fikir ve duyu organlarının işletilmesine, araştırılmasına ihtiyaç kalmaz, mahiyetindeki bu donanımlar inkişaf etmez, donuklaşır hayat da nesilden nesile bir yenilik, bir keşif, bir icat olmaksızın yeknesak hareketsiz ve kupkuru olurdu. Tabii bir de bütün bunlara sürekli yeni tecellilere mazhar varlık âleminin merkezinde yaşayan insan açısından da bakmak lazım.

Diğer taraftan insan aklı kevnî hakikatlerin hepsini birden kabul etmekten acizdir. İnsan, kevnî hakikatleri anlamada, keşfetmede, delillerini bulup çıkararak hakikatleri ispat etmede, nesiller boyu birbirini ikmal eden tecrübe ve birikime; telâhuku efkâra, sünnetulâhı istikraya muhtaçtır (Neccar, 2009:120).

Elmalılı'nın şu görüşleri de konuya itidal ile yaklaşma adına çok önemlidir: “Kur'ân'ın tefsirini herhangi bir zamanın fen ve felsefesi sınırları içine çekerek fikir ve vicdanları daraltmaya çalışmak doğru olmaz.” (Elmalılı, 8/209).

“İtiraf etmek gerekir ki fenlerin tecrübe sahasında keşif ve tatbikatları ilerledikçe bunlar, Kur'ân'ın manalarına aykırı düşmemiş, aksine birçok ayetin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmuştur.” (Elmalılı, 8/208).

Hamdi Yazır, tefsirinin değişik yerlerinde kevnî ayetleri ilmi gelişmelerle mutabakat çizgisinde ele alıp tefsir etmiştir.³ Mesela, “Biz rüzgârları aşılıyıcı olarak gönderdik.” (Hicr, 15/22) ayetinin tefsirinde bu ayetin mazmununun başlı başına bir ilmî mucize olduğunu söylemekte ve bu hakikatin ilk dönem müfessirleri tarafından söylendiğine de İbn-i Abbas'ın “rüzgarların ağaçları ve bulutları aşıladığı” şeklindeki yorumunu naklederek dikkatleri çekmiştir. Elmalılı, rüzgârların bitkileri aşılmasının bitkilerin çiçeklerindeki erkeklik ve dişiliğin keşfedilmesinden sonra bilindiğini ayetin asırlar öncesinden bildirdiği bir ilmî hakikatin yakın zamanda anlaşılmasının ise onun bir mucizesi olduğuna vurgu yapmaktadır (Elmalılı, 5/3054).

3) Bkz.Elmalılı, 1/252-253; 6/415-416; 417-418; 5/448-452, 231; 8/208-220.

Kur'ân-ı Kerîm, kevnî hakikatleri küllî bir bakış açısıyla icmalen anlatmakta tafsilatını insanların içtihadlarına bırakmaktadır. Fakat bunun yanında “kemmiyet”, “keyfiyet” gibi önemli yönlere sürekli tenbih etmektedir. Nitekim nitelik ve nicelik sorgusu tecrübî ilimlerin temel esaslarındandır. “Kemmiyet” hacme, kütleye, zamana, mekâna, artma-eksilme, dağılma, yok olma ve bunların farklı derecelerine taalluk etmektedir. Misal olarak bir-kaç ayet zikretmek istiyoruz: “Doğrusu O'nun katında her şey bir ölçü iledir.” (Ra'd, 13/8)

“Gerçekten Allah her şey için bir ölçü, her iş için bir vâde belirlemiştir.” (Talak, 65/3) “Muhakkak ki Biz her şeyi bir kaderle, bir ölçü ile yarattık.” (Kamer, 54/49), “Her şeyi yaratıp nizam veren ve her şeyin varlığını bir ölçüye göre belirleyen O'dur.” (Furkan, 25/2)

Keyfiyete yani eşyanın heyeti, terkibi, müsebbebatı, kevnî hakikatlerin mecrası ve meydana gelmesi, ilâhî kanunların cereyanına gelince Kur'ân, pek çok yerde bu noktaya dikkatleri çekmektedir. Mesela, “İşte bak, Allah'ın rahmetinin eserlerine! Ölmüş toprağa nasıl hayat veriyor! İşte bunları yapan kim ise, ölüleri de O diriltecektir. O, her şeye hakkıyla kadirdir.” (Rum, 30/50), “Bakmaz mısın Rabbin gölgeyi nasıl uzatır? Dileseydi onu hareketsiz kılardı. Sonra nasıl güneşi ona delil kılarız? Sonra da nasıl tutup onu azar azar Kendimize doğru dilediğimiz yere alırsın.” (Furkan, 25/45-46).

Kur'ân'daki ilmi hakikatlere işaret eden ayetler görmezlikten gelinemez. Zira Kur'ân'ın beşte biri tefekkür, araştırma ve kevnî hakikatlerden bahsetmektedir. Yine Kur'ân'daki 114 sureden kırkdan fazlası kâinattaki bazı varlıkların ve hakikatlerin ismini taşımaktadır. Diğer önemli bir nokta ise Kur'ân'ın semavat ve arzın yaratılması, gece ile gündüzün birbiri peşine gelmesi, kainatın genişlemesi, semanın duhandan, hayatın sudan yaratılması, ceninin yaratılış safhaları gibi pek çok tecrübî ilimlerin ele aldığı konuları arz etmesidir (Neccar, 2006:58-60).

Kur'ân ve ilmî hakikatlere mutedil yaklaşımın diğer bir tarafı da ifrata gitmemektir. Aşırı yorum ise, Kur'ân'daki kevnî hakikatleri bildiren ayetleri, onu temel maksatlarından kopararak, ortaya atılan ve kesinleşmemiş her türlü nazariye ile yorumlamak, Yüce Mesajı bir fizik, kimya, astronomi, tıp kitabı haline getirmektir. İfrat yaklaşım olarak değerlendirilebileceğimiz diğer bir nokta da ilmî nazariyeleri merkeze alarak ayetleri onlara payanda yapmaktır. Nitekim Kur'ân, hilkati pek çok ayette bildirdiği halde bu ayetleri evrim ile uyuşturmaya çalışanlar olmuştur.

Mutedil yaklaşımla ilgili şu görüşler de oldukça önemlidir: “Bu konuda ifrat ve tefrite düşmeden, ayetlerin tefsirinde kesinleşmiş müspet ilimlerin verilerinden yararlanmak, Kur'ân'ın ruhuna aykırı görüşler hakkında son derece ihtiyatlı davranmak, kesinleşmemiş teorik bilgiler hakkında da yanlış olma ihtimallerini dikkate alarak aceleci yorumlardan kaçınmaktır. Aksi halde, bugün bizler geçmişteki yanlış bilimsel tefsir örneklerine bakarak, bu tefsirleri yapanlar hakkında “keşke böyle yapmasalardı!” dediğimiz gibi, gelecek asırlardaki insanlar da bizim yanlış yorumlarımıza bakarak hem gülecek hem de üzüleceklerdir.” (Güllüce, 2007: 133-134)

“Bilim alemi tarafından kabul gören kesinleşmiş bilimsel gerçeklere istinat etmek, terkip ve lafızlara kaldıramayacakları manaları yüklememek, ayetin sibak-siyakını dik-

kate almak, yapılan yorumu ayetin değişmez genel geçer nihaî delaleti olarak görmemek, Kur'ân'ın esas hedefi olan hidayet amacını gölgelememek.” (Karslı, 3/94).

Kur'ân ve ilmî hakikatleri, kabul eden, etmeyen ve mutedil yaklaşım olarak bu şekilde ele aldıktan sonra şimdi konuyu ilmî hakikatleri bildiren, işaret eden ayetlerin delaletini ve ilmî hakikatlerin onlarla mutabakatının seviyesine göre “tefsir-i ilmî” ve “i'caz-ı ilmî” başlıkları altında temellendirerek işleyen ve son zamanlarda gittikçe gelişen perspektife geçmek istiyoruz.

Tefsir-i ilmî, İ'caz-ı ilmî

Tefsir-i ilmî: Ayetin delalet ettiği bir manayı daha güzel anlamak için ortaya konulan beşerî bir gayrettir. Böyle bir gayrette isabet eden müfessir iki, etmeyen bir sevap kazanır. Tabii bunu da şahsın niyeti belirler. Burada şu noktanın altının çizilmesi gerekir: tefsir-i ilmîde yapılan hata yorum yapan kimseye racidir. Kur'ân'ın celal ve azametine dokunmaz.

İ'caz-ı ilmî ile Kur'ân'ın nazil olduğu dönemdeki ilim elde etme yol ve vasıtalarıyla bilinmesi mümkün olmayan Kur'ân ve Sünnet'in bildirdiği bir hakikatin tecrübî ilimler tarafından yakın zamanda ispat edilmesi kastedilmektedir. İ'caz-ı ilmî, Kur'ân'ın gaybdan haber verdiği i'cazı kısmına dâhildir. Gaybdan verdiği mucize haberlerin bir bölümü de değişik ilim dallarına ait bildirdiği hakikatlerdir. Kur'ânî bir öz ve icmal halinde bildirilen bu hakikatler; jinekoloji, embriyoloji, astronomi, jeoloji, botanik, zooloji, değişik dallarıyla tıp ilimleri gibi kevnî ilimler inkişaf edilip keşfedildikçe daha çok ortaya çıkmakta böylece ilmî hakikatlerle ilgili ayetler gaybî bir mucize olarak tecelli etmektedir. Kur'ân'da ilmî gelişmelerin sunduğu/sunacağı daha derin ve farklı bakış açılarıyla modern yorumlar çerçevesinde yorumlanmış ve yorumlanacak pek çok ayet vardır. Zira Kur'ân ve Sünnet'te bildirilen pek çok kevnî hakikatler vardır ki bu gün gelişmiş ve hızla gelişmekte olan pek çok ilmî hakikatler onlarla mutabakat etmektedir. Buradan şu anlaşılmalıdır ki Kur'ân ve Sünnet'te yer alan kevnî hakikatler, ispat edilmiş, kesinleşmiş ilmî hakikatlerle daha iyi anlaşılmakta ona göre tefsir ve tevil edilmektedir. Nitekim bir ayette: “*Her haberin kararlaştırılmış bir zamanı vardır; Siz de yakında öğrenirsiniz.*” (Enam, 6/67) buyrulmuştur. Zağlul en-Neccar, Abdullah Muslih, Zindanî, Fehd b. Abdurrahman er-Rumî gibi bu sahanın önde gelen âlimlerine göre “tefsir-i ilmî” ile “i'caz-ı ilmî” ilminin birbirinden ayrı tutulmasının zarureti vardır.

Kevnî ayetlerin tefsiri konusunu, “kabul edenler”, “kabul etmeyenler” şeklinde iki kategoride ele alarak ciddî değerlendirmelerde bulunan er-Rûmî'nin netice olarak yaptığı şu değerlendirme de oldukça önemlidir:

Kur'ân ve ilmi hakikatler konusunda yapılan çalışmalar tefsir-i ilmî ve i'caz-ı ilmî olarak iki kategoride toplanmaktadır. Bunlardan tefsir-i ilmî araştırma ve münakaşa konusudur. İ'caz-ı ilmî ise cedel ve problemin olmadığı kabul edilen bir yaklaşımdır. Neden böyle olmasın ki on dört asır önce inen bir kitabın, semavat ve arzın yaratılması, bulutların sevki, terakümü, yağmurun yağması, güneş ve kamerin yörüngesinde akıp gitmesi, yıldızlar, ceninin geçirdiği safhalar, bitkiler, denizler gibi varlık kitabından bildirdiği pek çok kevnî hakikatler tespit edilen keşfedilen ilmî hakikatlere ters düşmemekte, Kur'ân'dan bir kelime bile eksiltememekte, onun cüziyatından hiçbirisi ile çelişmemektedir. Durum

böyle olduğuna göre Kur'ân'ın bildirdiği kevnî hakikatler başlı başına onun ilmî bir i'cazı olarak kabul edilmektedir.

Kur'ân hiçbir ilmî hakikatle çelişmemiştir, asla çelişmez de. Düünden bugüne Kur'ân'ın ilmî bir hakikate ters düştüğünü söyleyen birisini görmedim. Yapılan tartışmalar i'caz-ı ilmî ile ilgili değil tefsir-i ilmî etrafında dönmektedir.

Rumî özellikle şu nokta üzerinde ciddi vurgu yapmaktadır: Müslümanların hepsi i'caz-ı ilmî kabul etmekte; fakat tefsir-i ilmî de ihtilaf etmektedirler (Rûmî, 2002: 2/600-601).

Zaman içinde pek çok kevnî hakikat değişik ilim dalları tarafından keşfedilmiştir. Bu keşfedilen ilmi hakikatler ile kevnî ayetlerin manaları daha açık, derin ve kapsamlı bir şekilde anlaşılmaktadır (Muslih, Savi, 2008:31; Neccar, 2009: 152; Zindanî, 1987:25).

Tefsir-i ilmî, i'caz-ı ilmîden daha geneldir. Zira i'caz-ı ilmi de tefsiri ilmi kabilindedir. Aralarında şu farklar vardır:

1. İ'caz-ı ilmî, şerî hakikatler ile kevnî hakikatler arasındaki uygunlukla alakalı bir özelliktir. Tefsir-i ilmî ise kevnî nasların tefsirinde nazariye ve zımnî işaretleri ele alır.
2. İ'caz-ı ilmî de tefsirciler ittifak ettikleri halde ilmî tefsirde ihtilaf etmektedirler. Hatta bazı alimler onu caiz de görmemektedirler.
3. İlmî tefsirde icaz-ı ilminin kurallarına ve şartlarına yeterince riayet edilememektedir. Faraziye, nazariye ve zımnî işaret gibi çok geniş yelpazede bir anlama alanı olduğundan bunlardan hareketle yapılan yorumların doğru olmaması söz konusudur. Zira faraziye ve nazariyeler kesinleşmemiş ilmi hakikatler olduklarından isabetli olup olmadıkları zamanla ortaya çıktığından onlara dayalı yapılan tefsirler de geçerliliğini yitirmiş olmaktadır. Bu yüzden pek çok araştırmacı bu kurallara riayet edemediklerinden hata etmektedirler. Bu yüzden i'caz-ı ilmî de hata daha azdır (Muslih, Savi, 2008:32).

Tefsir-i ilmî ile i'caz-ı ilmî arasındaki farklara bu şekilde işaret ettikten sonra çoğunluğun ittifak ettiği i'caz-ı ilmî ile ilgili yaklaşımlar üzerinde durmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Allah Teala, her peygambere peygamberliğini ve getirdiği mesajın hakkaniyetine şahitlik edecek mucize/mucizeler vermiştir. Peygamberlerin Allah'ın izni ve inayetiyle gösterdiği mucizeler yaşadıkları devrin zirvede kabul ettiği en harika şeyleri alaşağı eden özelliktedir. Mesela, Hz. İsa'nın beşikte iken konuşması, çamurdan kuş yapıp üfleyerek Allah'ın izniyle hayat vermesi, onulmaz cilt hastalıklarını, doğuştan göremeyenleri tedavi etmesi, ölülere ihya etmesi gibi mucizelerle onun peygamber olduğunu (Al-i imran, 3/49; Maide, 5/110), fevkalade bir donanıma sahip olduğunu ve bir mesajla geldiğini eline bu mucizeleri vererek göstermiştir.

Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) devrine geldiğinde onun döneminde güzel söz, feshat ve belağat toplumda olağanüstü bir değere sahipti. Öyle ki insanlar bir şairin bir sözüyle savaşa girdikleri gibi bir lafıyla sulh de yapabiliyorlardı. Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem)'in parmaklarından suyun fışkırması, azıcık yemeğin pek çok insanı doyurması, hurma kütüğünün ağlaması, elinde taşların

tesbih etmesi gibi pek çok kevnî mucizesinin (Buhârî, menâkıb 25; meğâzî 35; Müslim, fezâil 6, 7; imâre 72, 73) yanında en büyük mucizesi Kur'ân-ı Kerim'dir.

Kur'ân'ın i'cazı konusunda çok şey söylenmiştir ve söylenmeye de devam edilecektir. Bazıları Kur'ân'ın i'cazını onun nazım, belagat ve beyan harikalığında; bazıları manalarının aşkınlığı, enginliği, kapsayıcılığı, seçilen kelimelerin mükemmelliği ve her zaman ve seviyedeki insana hitap etmesinde bazıları getirdiği nizamın mükemmellik ve şümülünde bazıları da hem geçmiş hem de gelecek ile ilgili verdiği tarihi bilgilerde görmüşlerdir (Çağıl, 2002: 60).

Kur'ân, mislinin hatta en küçük suresinin bile bir benzerini getirmeleri hususunda başta araplar olmak üzere bütün insanlığa meydan okumuş, buna rağmen o günün edebiyat dâhileri bir suresinin hatta bir ayetinin bile mislini getirmekten aciz kalmışlardır (Tur, 52/33-34; Hud, 11/13-14; Yunus, 10/38). Bazıları Kur'ân'ın i'cazını sadece nazım, belagat ve fesahatine indirgese de Kur'ân'ın meydan okuması kıyamete kadar devam edecektir. Kur'ân'ın her asra bakan i'caz yönleri vardır. İlim ve teknoloji asrı olan zamanımıza bakan Kur'ân'ın en önemli i'caz yönü ise ilmî i'cazıdır. Nitekim değişik ilim dallarında uzman olan ön yargıdan uzak ilim adamlarının Kur'ân'ın bildirdiği kevnî hakikatler karşısındaki itirafları bunun en önemli delillerindedir.

Allah Teâlâ, Kur'ân'ın ilahi muhafaza altında olduğunu taahhüd etmiş ve onu kıyamete kadar insanların elinde olacak en büyük bir mucize, bir delil yapmıştır. “*De ki: “Şahit olarak hangi şey daha büyüktür?” “De ki: “Allah! Benimle sizin aranızda O, şahit olarak yeter. Şu Kur'ân bana sizi ve kendisine ulaşan herkesi uyarmam için vahyolundu.”* (Enam, 6/19) Ayette buyurulduğu üzere Kur'ân'ın mesajı kıyamete kadar ulaştığı herkese hitap edecektir. Bu durum ilmî mucize ile de alakalıdır. “*Lâkin Allah sana indirdiğine şahitlik eder ki onu Kendi ilmiyle indirmiştir.*” (Nisa, 4/166) Kur'ân, her şeyi bilen Yüce Allah'ın ilmi ezeliyle inzal ettiği, ilim adına yapılan her fetihde Kur'ân'ın enginliği, ilmi, gösterdiği ufuklar ve tazeliği bir kere daha anlaşılacaktır.

Ayetteki “*Kendi ilmiyle indirdi*” kısmıyla ilgili olarak rivayet tefsirinin en önde gelenlerinden İbn-i Kesir, bu ayetin anlam çerçevesi içine gaybî ilimlerin de girdiğini ve Allah Teâlâ'nın kullarının bunlara muttali olmasını istediğini de ifade etmektedir (İbn-i Kesir, 1982:1/590). Bu gaybî ilimlerin en önemlilerinden biri de zaman içinde keşfedilecek olan kevnî hakikatlerdir.

Kur'ân'da ilmi ilahiden kulların anlayabileceği, idrak edebileceği kadarı tecelli etmektedir. Kur'ân'da tecelli eden bu ilmi ilahiyi her devir insanı kendi ilim ve idrak ufukuna göre anlamaktadır. Kur'ân her zaman teceddüd etmekte her devir insanına ufuklar göstermektedir. Nitekim şu ayet,

بَعْدَ حِينٍ إِنَّ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِّلْعَالَمِينَ وَتَتَّخِذْنَ نَبَأَهُ “*Bu Kur'ân, ancak bütün alemeler (bütün insanlık) için bir derstir. Onun verdiği haberin doğruluğunu bir süre sonra siz de pek iyi öğrenirsiniz.*” (Sad, 38/87-88) Bu itibarla Kur'ân'ın ilimlerin hakikatinin anlaşılmasına dair bildirdiği gaybî haberlerin anlaşılması sadece belli bir vakte mahsus olmayıp, kıyamete kadar bütün zamanlar için söz konusudur. Nitekim ayette geçen حِينٍ (bir zaman) kelimesi, karine olduğu zaman belli bir zamanı ifade etmekle birlikte burada olduğu gibi her hangi bir karine olmadan zikredildiğinde ise mutlak olup belli bir zaman

ile sınırlı değildir. Bu itibarla Kur'ân'ın bildirdiği gaybî haberlerin, ilimlerin hakikatinin anlaşılması sadece bir zamana mahsus olmayıp kıyamete kadar bütün zamanlar için söz konusudur (Taberî, 1995:23/225).

Müfessir el-Alûsî, bahsi geçen ayetin tefsirinde Kur'ân'ın üslûp ve belağatıyla mucize olduğu gibi gaybî haberleriyle ve ileride zaman içerisinde ortaya çıkacak, keşfedilecek bazı bilgilere işaret etmesiyle de mucize olduğunu ifade etmektedir (Alûsî, (t.y.) e11/120-121).

Kur'ân'daki kevnî hakikatlere icmalen işaret eden ayetlerin bildirdiği hakikatlerin keşfedilmesi Allah'ın kitabındaki i'caz şekillerinden biridir. Bu hakikatin ortaya çıkması ancak değişik ilim dallarında derinleşmiş, uzmanlaşmış kimseler tarafından bilinir. İlimlerin inkişafı ve Kur'ân'a teveccüh ölçüsünde Kur'ân'ın ilmî i'cazı daha iyi keşfedilecek ve şu ayetin hakkaniyeti her geçen gün daha iyi anlaşılacaktır: *“Bu Kur'ân, ancak bütün milletler için bir derstir. Onun verdiği haberin doğruluğunu bir süre sonra siz de pek iyi öğrenirsiniz.”* (Sa'd, 37/77-78) (Neccar, 2009: 81).

Kur'ân'ın asırlar öncesinden bildirdiği, işaret ettiği ilmi hakikatlerin günümüzde ancak keşfedilmesi onun mucizevî bir özelliğidir. Kur'ân, peygamber kıssalarıyla, teşbih, temsil gibi değişik ifade enstrümanlarıyla gelecekte ulaşılabilecek merhaleyi çok önceden işaret etmiştir. Her şeyi bilen ve kuşatan Zat'tan başka birinin çok çeşitli ilmî meselelerin asırlar sonrasında kazanacakları seviye ve merhalelere önceden işarete bulunması hatta sarihe yakın bir üslup ile onlardan bahsetmesi mümkün değildir (Gülen, 1992:116).

İlmî i'caza bir örnek vermek istiyoruz⁴: Kur'ân insan menisinin nasıl yaratıldığını ve nereden çıktığını mealen şöyle ifade buyurmaktadır: *“Onun için insan bir düşünsün neden yaratıldığını! Bir atılan/atan bir sudan yaratıldı ki, arka kemiği ile göğüs kemikleri arasından çıkar.”* (Tarık, 86/5-7) Ayetler, insanın atılan ve fıskıran bir sudan yaratıldığını, bu suyun atılma yerinin de sırt kemiği ile göğüs kemikleri arasında olduğunu ve meninin ilk önce buradan çıktığını beyan etmektedir. Bu konuyu araştırıp tespit eden uzmanların görüşü şu şekildedir: Dış tenasül uzuvlarının kadında yumurtanın, erkekte spermin yapımında ve atımında hiçbir görevi yoktur. Dış tenasül uzvu sadece erkekte meninin dışarı çıktığı yerdir. Sadece uyarıları refleks merkezine ileten bir vasıttır. Atım olayı, Kur'ân'ın işaret ettiği sırt kemikleri ile göğüs kemikleri arasından çıkan refleks sinirlerinin emriyle olur. Sperm ve yumurtanın atılma filinin başlangıcı sırt ve göğüs kemikleri arasından çıkan sempatik sinirlerin elektrik deşarjıdır.

Kadın ve erkekte suyun atılmasında görevi başlatmaya sebep olan ortak nokta sırt ve göğüs kemikleri arasından çıkan refleks sinirleridir. Kuran-ı Kerim atma görevini yaptırın refleks merkezi olan omuriliği işaret eder. Çünkü bir şeyin çıktığı yer başlangıcıdır. Atıldığı yer ise terk ettiği yerdir. Atılan son organ olan kadında yumurtalığın, erkekte tenasül uzuvlarının atılmada, sürümünde, yapılmasında, bazı kimyasalların karışmasında hiç bir rolü yoktur. Kur'ân'ın işaret ettiği yer olan sırt omuriliğinden (Torakal)çıkan refleks sinirleri bu görevi yapar. Atılma işinin başlangıç uyarısını götüren sinirler sırt omurları ile göğüs kemiklerinin yaptığı eklem altındaki deliklerden (foremenlerden) çıkar.(T 1-L 1) Çoğunluğu T10-L1 arasından gelen sempatik lifler, hipogastrik sempatik

4) Bkz. Neccar, 2009: 171-203; Muslih, Savi, 2008:24-26.

pleksus ve pelvis sempatik pleksuslar adı altında genital organlara ulaşır. Cinsel haz ve diğer duygusal uyarılarla uyarılan refleks sınırları emisyonu(sürüm) başlatır, ejakülasyonu (atma, fırlatma) tetikler. Kadında yumurtayı, erkekte meniye dışarıya atar (Mayda, 2011). Kur'ân'ın bildirdiği tespit edilen bu ilmî hakikat onun bir ilmî i'cazıdır. Gelişen ilimler ve insanların Kur'ân'a yönelerek onun bildirdiği kevnî hakikatler üzerinde araştırma yapmasına paralel olarak daha pek çok Kur'ân'ın bildirdiği hakikatler keşfedilecektir (Neccar, 2009:78).

İ'caz-ı ilmînin öneminden bu şekilde bahsettikten sonra şimdi konunun nirengi noktasını teşkil eden tefsir-i ilmî, i'caz-ı ilmî ve genel manada da Kur'ân ve ilmî hakikatler konusunda ayetlerin anlam zenginliğini daraltmadan, ifrat ve tefrite, keyfi yorumlamaya düşmeden riayet edilmesi gereken esasları zikretmek istiyoruz.

Kevnî Ayetlerin Tefsirinde Riayet Edilmesi Gereken Kurallar

Kur'ân'da bildirilen ilmî hakikatlerin tefsir ve yorumunda riayet edilmesi gereken prensipleri bu sahada yapılan değişik çalışmalardan istifade ile maddeler halinde şu şekilde ele alabiliriz:

1. Kevnî hakikatlere işaret eden ayetin lafzının Arapça'da delalet ettiği manalara uygun ve doğru bir şekilde anlaşılması gerekir. Bunun için Arapçanın dil kaidelerine ve üslup özelliklerine riayet edilmesi gerekir. Çünkü Kur'ân değişik ayetlerde bildirildiği üzere açık, net en güzel bir Arapçayla nazil olmuştur. Ayrıca araştırmacı bir karine olmadan ayetteki lafız veya lafızların hakiki manasını bırakıp mecaza yönelmemelidir.
2. Ayetin nüzul sebebinin, has, amm, mutlak, mutlak, mukayyedîn manalarının ve bunlar arasındaki farkların iyi bilinmesi ve nâsih-mensuhun -eğer varsa- olup olmadığının tespit edilmesi gerekir.
3. İlgili ayeti tefsir eden ayet/ayetler veya hadis/hadislerin olup olmadığı geniş alanlı bir şekilde araştırılmalıdır. Aynı konu ile ilgili ayet ve sahih hadislerin toplanıp birbirini nasıl tefsir ettiği, birbirine nasıl ışık tuttuğu anlaşılmaya çalışılmalıdır. Zira ayetin ayetle, ayetin hadisle tefsiri yani vahyin vahiyle tefsiri diğer tefsir dinamiklerinden önce gelir. Bunun yanında sahabe, tabiin ve tebe-i tabiinin ve onlardan günümüze kadar gelen müfessirlerin tefsirlerine müracaat edilmelidir.
4. Kur'ân'ın nazil olduğu dönemdeki örfü lügate yani ifade ettiği manaya riayet edilmesi gerekir. O dönemden sonra kazanılan manalar her ne kadar geniş alanlı bir kullanıma ulaşırsa da nazar-ı itibara alınmamalıdır.
5. İ'rab ve belagat kaidelerine, beyan ilminin üslup özelliklerine riayet edilmelidir. Edilmelidir ki nasların mana boyutları doğru anlaşılın.
6. Nassın, siyakı, sibakı, mukteza-yı hâl ve bunun gibi karinelerin dikkate alınması gerekir. Şöyle ki kevnî hakikatler ile ilgili bir ayet, siyak-sibakından (sonrası-öncesi) koparılmadan değerlendirilmeye alınmalıdır. Bilindiği üzere pek çok ayette Kur'ân kevnî hakikatleri peşi peşine yemin silsilesi içinde zikretmektedir. Bununla birlikte bazen zaruri olarak birbiri ile irtibatlı olmaksızın da kevnî hakikat ifade edilmektedir.

7. Tefsir ve yorumu yapılan ayetin konuya işaretinin açıklık ve netliğinin iyi tespit edilmesi ve bu ilmî işaretin sınırlarının da tayin edilmesi gerekir.
8. İlmî hakikat veya tespiti ayet ile uyum içerisinde göstermek için tekellüfe yani zorlamalı yorumlara gidilmemelidir. Kur'ân ve onun bildirdiği hakikatler her türlü ilmi hakikat ve tespitin üstünde bir değere sahiptir. Çünkü her şeyi yoktan yaratan, ilmi her şeyi kuşatan ve yarattığını en iyi bilen yüce Allah'ın ilmi gerçek bilgisidir, onun dışındakiler onunla mutabakatı ölçüsünde değerlendirilmelidir.
9. Nassın üslup ve siygasına (kipine) dikkat etmek gerekir. Amm, mutlak, mücmel veya müşterek mi olduğu tespit edilmelidir. Ayetin ilmî hakikate lügat yönünden doğrudan veya ihtimalli olarak hangi şekilde delalet ettiği tespit edilmelidir.
10. Nasların ifade ettikleri manalardaki öncelik sırasına riayet etmek gerekir. Şöyle ki, muhkem, zahirden; zahir nastan daha önce gelir. Zahir de tevil yoluyla elde edilen manadan daha güçlüdür. Nassın mantuku mefhumundan önce gelir. Bu itibarla acele ederek muteber bir tercih edici olmadan bir yorumu diğerine tercih etmemek gerekir.
11. Kur'ân, ilmi hakikatleri icmalen bir öz halinde bildirmektedir. Bu itibarla kevnî hakikatleri bildiren ayetlerin tefsir ve yorumunda istifade edilen ilmî hakikat ve tespitlerin tafsilatlı meselelerine zaruret olmadıkça girilmemelidir. Mesela, kimyanın ince, dakik rumuzları, matematiğin muğlak meseleleri gibi.
12. Nass te'vil edilecekse bunun bir gerekçesi olmalıdır. Te'vil edilirken de usul ve tefsir ilminin temel kaideleri işletilmelidir. Bu kaidelerden bazıları şunlardır: “Sebebin hususiyetine değil hükmün umumiliğine itibar edilir”, “Kelamın amel ettirilmesi (işlettirilmesi) ihmal edilmesinden evladır”, “Delilden kaynaklanmayan zanna itibar edilmez.”
13. Arapça harf ve edatların manasında arap dili ve belâğatının otoritelerinin kabul ettiği anlamlar esas alınmalıdır.
14. Kevnî hakikatleri bildiren, işaret eden ayetleri, kesin ilmi hakikatlerle tefsir etme gayretinde olmak gerekir. Tabii nazariyeden hakikat seviyesine ulaşmış ilmi verilerle bunu yapmak gerekir. Zira ilmî hakikatler zaman içerisinde iptal olmaz. Aksine nesilden nesile âlimlerin gayretleriyle daha çok inkişaf eder ve daha vâzıh hale gelir. Zira ilmî veriler hakikat veya kanun seviyesine ulaşınca artık değişmez fakat gün geçtikçe daha bir iyi anlaşılır hale gelir. Araştırma, inceleme ve değişik ilim elde etme yollarıyla kazanılan ilimler cüzûdîr. Bunlar ile ilgili kanunlar da cüzûdîr. Zira sınırlı hakikatten haber vermektedir. Müktesep ilimlerin genel yapısı ise ilim adamlarının birbirinin tecrübe ve birikiminden istifade etmek suretiyle sürekli gelişme ve inkişaf etme şeklindedir.
15. Her konu ile ilgili o sahada uzman ilim adamının görüşüne başvurulmalıdır. Ayetin delalet ettiği manayı anlamak için bizzat o konunun uzmanı ile o konu hakkında bilgi nakledeni birbirinden ayırmak gerekir. Herkesin uzmanlık isteyen konulara dalarak kendince yorumlar yapması doğru değildir. Aynı şekilde Kur'ân'da ilmî hakikatlere işaret eden binden fazla ayetteki i'caz vecihlerini, ilmi hakikatleri bir insanın bilmesi mümkün değildir. Embriyolojiden, astronomiye ondan jeolojiye

- pek çok ilim alanı ile ilgili ayetleri her branşın uzmanı ile birlikte değerlendirmek gerekir.
16. Bazen Kur'ân nassı ilmî kesin hakikate mutabakat etmekle birlikte o ayetle kastedilen mecazî manayı da nefyetmez. Diğer taraftan bazı ayetler teşbih veya mecaz makamında gelmekle birlikte ayetin siygası çok ince, dakik, üstün ilmi hakikatlere de işaret etmektedir.
 17. İsrailiyyat kaynaklı haberlere ve hadis âlimlerinin tespit ettiği sıhhat kriterlerine uymayan rivayetlere itibar edilmemelidir.
 18. Kur'ân'ın hakkaniyetine tam bir iman ve teslimiyetten hareketle tecrübî ilimlerin henüz ulaşamadığı ilmî hakikatlere Kur'ân'ın bildirdiği işaret ettiği hakikatlerden yola çıkarak ulaşılmaya çalışılmalıdır.
 19. Âlimlere karşı edepli ve saygılı olmalı, onların görüşlerini, akıllarını tezyif edici ifadelerden uzak durulmalıdır. Onların kevnî ayetlerin delalet ettiği manaları anlamak için halisane bir gayretle yaşadıkları devrin verdiği ilim ve marifet ufku seviyesine göre yaptıkları yorumlardan bugün ki ilimlerin ulaştığı seviyeye göre isabetsiz olanlar olabilir. Bunlar öne sürülerek onların gayretleri hafife alınmamalıdır. Şurası çok iyi bilinmelidir ki Kur'ân'ın sabit lafızlarının delalet ettiği, işaret ettiği mana katmanlarının anlaşılması, keşfedilmesi insanlığın ilim ve marifet ufkunun gelişmesine ve genişlemesine bağlıdır. Kur'ân'ın delalet ettiği manaların anlaşılması bir tekamül içinde olur, birbirini ikmal eder ve bir zıtlık da olmaz. Bu özellik Allah kelamının dışındaki bir söz için söz konusu değildir. Diğer taraftan herkes yaşadığı devrin kültürünün çocuğudur. İçinde bulunduğu zamanın ilim ve kültür ufkuna göre Kur'ân ayetlerini yorumlamaktadır. Aynı durum günümüzdeki ilim adamları için de geçerlidir (Neccar, 2009: 148-153; Muslih, Savî, 2008:31; Rûmî, 2011: 2/602-604).

Sonuç

İlimler birer çekirdek halinde başlar, zaman içerisinde olgunlaşarak, kavram ve prensipleriyle kristalize hale gelmeye çalışırlar. Nitekim tefsir, hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf gibi Kur'ân ve Sünnet kaynaklı ilim dalları da telakuku efkâr ile nesilden nesile temel kaynaklarda birer nüve halinde zikredilen hakikatlerin inkişaf ettirilip, sistematize edilmek suretiyle müstakil birer ilmî disiplin haline getirilmişlerdir. Daha önceleri tefsir ilmi içinde mütalaa edilen kevnî ayetlerin tefsir ve yorumu da günümüzde gittikçe artan bir ivme ile müstakil bir ilmî disiplin haline gelmiştir. Tabii ıstılah ve usulünün olgunlaşması ve kristalize hale gelmesi ise belli bir sürece vabestedir. Bu açıdan Kur'ân ve ilmî hakikatler konusunda yapılan çalışmaların bir olgunlaşma sürecinin sesi-soluğu olarak kabul edilmesi kanaatindeyiz.

Genelde Kur'ân'daki kevnî hakikatleri bildiren, işaret eden ayetlerin değişik ilimlerle münasebeti üzerinde ilk defa İmam Gazzalî tarafından durulduğu, Fahreddin Razi ile tabikata konulduğu kabul edilse de bu yaklaşım kanaatimizce doğru olmakla birlikte eksik tir ve izaha muhtaçtır. Şöyle ki ilk müfessirlerden Taberî hatta ondan bir buçuk asır önce yaşayan Mukatil b. Süleyman gibi müfessirlerin eserlerinde kevnî ayetlerin tefsirinde sa-

habe ve tabii kaynaklı bugünkü modern ilim elde etme metodlarıyla ancak ulaşılabilecek hakikatlerden bahsedilmektedir. Tabii onların ele alış şekli günümüzdeki gibi değişik ilmî disiplinlerle irtibat kurarak yorumlamak tarzında değildi. Zaten böyle olması da düşünülmezdi. Zira fizik, kimya, jeoloji, astronomi gibi ilim dalları daha sonraki dönemlerde birer müstakil ilmî disiplin haline gelmiştir. Dolayısıyla Mukatil b. Süleyman, Taberî gibi ilk müfessirlerin eserlerinde birer nüve halinde kevnî ayetlerin tefsirinde bahsedilen ilmî hakikatlerin Gazzalî ve Fahreddin Razi tarafından çok daha geniş çerçevede ele alınarak ekol haline getirildiği söylenebilir.

Kur'ân ve ilmî hakikatler konusunda ifrat-tefrit eksenli yaklaşımlar olmakla birlikte meseleyi mutedil çizgide ele alan pek çok ilim adamı da vardır. Hatta bu sahadaki tefsir çalışmalarına karşı çıkanların bile eserlerinde bazı ayetlerin tefsirini pozitif ilmî tespit ve yaklaşımlarla tefsir etme mecburiyetinde kaldıkları da görülmektedir. Bundan anlaşılmaktadır ki, büyük çoğunluk itibariyle bu sahadaki yapılan çalışmalara olumsuz bakanların karşı çıkış sebebi; tefsir usulünün disiplinlerine riayet etmeden aceleden kesin bir ilmî hakikat haline gelmemiş nazariyelerle aceleden ve ölçüsüzce yapılan yaklaşım ve yorumlardır.

Kur'ân-ı Kerîm, din adına son noktayı koyan ve kıyamete kadar mucizeliği devam edecek olan ilahî mesajdır. O'nun her devre bakan i'caz yönleri vardır. Nitekim değişik ayetlerde Kur'ân'ın zaman içerisinde keşfedilecek ilmî i'cazı bildirilmektedir. Bin üç yüzden fazla ayet diğer bir ifadeyle Kur'ân'ın beşte biri sarîh veya işarî olarak değişik ilmî hakikatlerle alakalıdır. Bu ayetlerin tefsir ve yorumu keşfedilen ve keşfedilecek olan ilmî hakikatlere bakmaktadır. Dolayısıyla Kur'ân ve ilmî hakikatler konusunda çok ciddi çalışmaların yapılması Kur'ân'ın mesajından istifade adına çok önemli olsa gerektir.

Kanaatimizce, Kur'ân'ın icmalen bir öz halinde bildirdiği hakikatleri onun temel maksatları olan tevhid, nübüvvet, haşr ve adalet ile irtibatını koruyarak ve çok detaylandırmadan ele almak gerekmektedir. Kur'ân'ı ilmî hakikatlerden tecrid etmek bir tefrid olduğu gibi onu, adeta bir fizik, kimya, matematik, astronomi kitabı gibi değerlendirmek de ifrattır. Tabii meselenin en kritik ve hassas noktasını, ifrat ve tefritten uzak, itidal çizgisinde kevnî ayetlerin kesinleşmiş ilmî hakikatlerle Arapça, belağat ve tefsir disiplinlerinin vizesini alarak Kur'ân'a mutabakat ekseninde, onun enginlik ve esnekliğini daraltmadan ve onun mana katmanlarına saygı içerisinde ele alınması oluşturmaktadır.

Birkaç asırdır pozitif ilimler tevhid inancından uzak, pozitivist, natüralist bir bakış açısıyla ele alınmakta ve sunulmaktadır. Kevnî hakikatler ve bunlarla ilgili ilmî disiplinlerin Kur'ân'ın temel maksatları perspektifinden günümüzde yeniden tevhid blokajı üzerinde temellendirilmesi zarureti vardır. Bunun için ise başta tefsir olmak üzere İslâmî ilimlerin değişik alanlarında söz sahibi âlimlerle; fizik, kimya, tıp, astronomi gibi pozitif ilimlerde uzman ilim adamlarının beraber çalışmasına çok ciddi ihtiyaç vardır. Bu istikamette ilahiyatçıların en azından ansiklopedik seviyede müspet ilimleri; pozitif ilimlerde ihtisas yapanların da İslam Dini'nin terminolojisi ve bilhassa tefsir ilminin usûl ve ıstılahlarını asgari seviyede bilmesi ve böylece her iki tarafın belli bir müşterek zeminde buluşarak beraber çalışmaları çok ciddi önem arz etmektedir.

Hâsılı, kâinat ve insan ile ilgili ilmî gelişmeler Kur'ân'ın hakkaniyetini bir kez daha ortaya koyup bütün âleme duyuracaktır. Bunun gerçekleşmesi ise esbap planında belli usul ve prensiplere riayet ederek hakikat aşkıyla çalışacak, her branştan ilim adamlarının ceht ve gayretlerine emanettir.

Kaynakça

- Ahmet b. Hanbel (t.y.). Müsned. Mısır: Müessesetu Kurtuba.
- Âlusi, Şihabuddin (1987). Ruhu'l-Meanî. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Askalanî, İbn-i Hacer (t.y.). Fethü'l-Bâri bi-Şerhi Sahihi'l-Buhârî. Beyrut. Dâru'l-marife.
- Ateş, Abdurrahman (2002). "Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Ekolu". Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2 (4):117-141.
- Ateş, Abdurrahman (2003). "Keşfu'l-Esrâr: Bilimsel Tefsir Hareketinin XIX. Asırdaki İlk Muharriki". AÜİFD, 44 (1): 111-134.
- Aygün Abdullah (2007). "Şatibî'nin Kur'ân'ın Ümmiliği ve İlmî Tefsir Görüşleri Üzerine". Usûl İslam Araştırmaları, 7, 163-164.
- Bûtî, Said Ramazan (1975). Min Revaii'l-Kur'ân. Şam: Mektebetu Farabi.
- Çağıl, Necdet (2002). "Kılasik Anlayışla Bilimsel Bulguların Kesiştiği Noktada Kur'ân Nazmı", Ekev Akademi Dergisi, 6 (11): 59-73.
- Çaykara, Faruk (2007). "Kur'ân'ın Yorumlanmasında Amaçsal Yaklaşımlar." (Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, Şehmus (2010). "Kur'ân'ın Bilimsel Veriler Işığında Yorumlanmasına Eleştirel Bir Yaklaşım" Tarihten Günümüze Kur'ân'a yaklaşımlar. İstanbul: Özkan Matbaacılık.
- Ebû Hayyan, Muhammed b. Yusuf (2001). el-Bahru'l-Muhît. Beyrut: Dâru'l- kütübi'l-ilmîyye.
- Ebu's-Suud, Muhammed b. Muhammed (T.y.). İrşad-ı akli's-selim ila mezaya'l-Kur'âni'l-Kerim, Beyrut: Dâru ihya-i't-Turasi'l-Arabi.
- Ebû Ya'lâ (1984). el-Müsned. (Thk. Hüseyin Selim Esed). Dimeşk (Şam): Dâru me'mun li't-turas.
- Elmalılı Hamdi Yazır (1982). Hak Dini Kur'ân Dili. İstanbul: Eser Yayınları.
- Gazzâlî, Muhammed (1983). el-Mehaviru'l-Hamse li'l-Kur'âni'l-Kerîm. Beyrut: Dâru şuruk.
- Gazzâlî, Ebû Hamid (1985). Cevahiru'l-Kur'ân. (Thk. Muhammed Reşit Rıza Kabbanî). Beyrut: Dâru ihyai ulûm.
- Gazzâlî, Ebû Hamid (1992). Mustasfa. (Thk. Muhammed Abdü's-Selam) Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye.

- Gülen, Fethullah (1992). “Kur’ân ve İlmî Hakikatler-1”. Yeni Ümit Dergisi. 4, (16):1-3.
- Gülen, Fethullah (1998). İncanın Gölgesinde. İzmir: Nil Yayınları.
- Gülen, Fethullah (2007). Yol Mülâhazaları. İzmir: Nil Yayınları.
- Gülen, Fethullah (2011). Kur’ân’ın Altın İkliminde. İzmir: Nil Yayınları.
- Gülen, Fethullah (2011). “Dar Bir Açından Bir Kez Daha Kur’ân”. Yeni Ümit Dergisi, 24 (92):1-3.
- Güllüce, Veysel, (2007). Bilimsel Tefsirde Usûl. İstanbul: Aktif Yayınevi.
- İbn-i Âşur, Muhammed Tahir (T.y.). et-Tahrir ve’t-Tenvîr. Tunus: Dâru Sahnun.
- İbn-i Cevzî, Abdurrahman b. Ali (1983). Zâdu’l-Mesîr. Beyrut: el-Mektebet-i İslamî.
- İbn-i Emirhac (1996). et-Takrir ve’t-Tahrir. Beyrut: Daru’l-fikir.
- İbn-i Kesir, Ebu’l-fida İsmail b. Ömer (1982). Tefsir-i Kur’ân’il-azîm. Beyrut: Dâru fikir.
- Hakim, Muhammed b. Abdullah (1990). el-Müstedrekale’s-Sahihayn. Beyrut: Dâru Kütübî’l-ilmiyye.
- Heyet (İ. Yılmaz, İ.H. İhsanoğlu, S. Aydın, F. Bozer, N. Beyhan, İ. İnal) (1998). Yeni Bir Bakış Açısıyla İlim ve Din. İzmir: Nil Yayınları.
- Heysemî Ali b. Ebû Bekir, (1986). Mecmaü’z-Zevaid. Kahire: Daru’r-Reyyân.
- Karlı, İbrahim Hilmi (2010). “Kur’ân’ın Bilimsel Tefsiri Üzerine Bazı Mülâhazalar”, Diyanet İlmî Dergi, 46(3):94.
- Kurtubî, Ebû Abdullah (T.y.). el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân. Beyrut: Mektebet-i Menâhili’l-irfân.
- Kutup Seyyid (1986). Fi Zilâli’l-Kur’ân. Beyrut: Dâru’ş-şurûk.
- Kuzâî, Muhammed b. Selame (1986) Müsned-i Şihap. Beyrut: Müesseset-i Risale.
- el-Müttakî, Ali (1998). Kenzü’l-Ummal. Beyrut: Dar-ı kütüb-i ilmiye.
- Nursî, Bediüzzaman Said (2007). Lemalar. İstanbul: Şahdamar Yayınları.
- Maturidî, Ebû Mansur (2006). Te’vilatu’l-Kur’ân. (Thk. Ertuğrul Boynukalın). İstanbul: Dar-ı Mizan.
- Mayda, Aslan (2011). “Kur’ân’da Meninin Yaratılışı”, Kur’ân ve ilmî Hakikatler Sempozyumu. 14-15 Mayıs, İstanbul: Yeni Ümit-Hira Dergileri.
- Mertek, Muhammed (2012). “Kâinatın Yaratılışında Esrarlı Fizik”. Sızıntı Dergisi, 34 (397): 16-19.
- Mevdudî, Ebu’l-A’la (1995) Tefhimu’l-Kur’ân. (Terc: Ahmet Asrar). İstanbul: Hilal Yayınları.
- Muslih, Abdullah b. Abdulaziz; Savî, Abdu’l-Cevad (2008). el-İ’cazu’l-ilmî fi’l-Kur’ân ve’s-Sünnet. Cidde: Dâru ciyad.

- Mukatil b. Süleyman (2003). Tefsir-i Mukatil b. Süleyman. (Thk. Ahmet Ferid) Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye.
- Neccar, Zağlul Muhammed Ratib (2006). Kazıyyatü'l-i'cazı'l-ilmî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm Beyne'l-Müeyyidve'l-Muarız. Amman: Cem'iyetü'l-Muhafaza ala'l-Kur'âni'l-Kerîm.
- Neccar, Zağlul Muhammed Ratib (2009). Medhal ilâ dirasati'l-i'cazi'l-ilmî. Beyrut: Dâru marife.
- Neccar, Zağlul Muhammed Ratib (2009). el-İ'cazu'l-ilmî fi's-Sünneti'n-Nebeviyye. Mısır: Nehdatu Mısır.
- Nursî, Bediüzzaman Saîd (2002). İşaratu'l-İ'caz. (Terc. Abdülmecid Nursî). İstanbul: Sözler Yayınevi.
- Nursî, Bediüzzaman Saîd (2007). Muhâkemât, İstanbul: Şahdamar Yayınları.
- Nursî, Bediüzzaman Saîd (2007). Şualar, İstanbul: Şahdamar Yayınları.
- Pekcan, Ali (2002). “Fıkıh Usulü Bağlamında Makasidü'ş-Şerfa Düşüncesinin Seyri”, Makasid ve İctihad. (Haz. Ahmet Yaman). Konya: Yediveren kitap.
- Razi, Fahreddin (2000). Mefatihü'l-gayb. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye.
- Rumî, Fehd b. Abdurrahman (2002). İtticahatu't-tefsir fi'l-Karni'r-Rabia Aşar. Riyad: Mektebet-i Rüşd.
- Suyutî, Celaleddin (1973). Mu'tereku'l-akran fi İ'cazi'l-Kur'ân. Mısır: Dâru'l-Fikri'l-Arabi.
- Suyutî, Celaleddin (1996). el-İtkan fi ulûmi'l-Kur'ân. (Thk. Said Mendub) Lübnan: Dâru fikir.
- Şatibî, Ebû İshak (2010). el-Muvafakat. Kahire: Dâru'l-fazilet.
- Şehhate, Abdullah Mahmud (2000). Tefsîru'l-Kur'ân'il-Kerîm. Kahire: Dâru Garib.
- Şeltut, Mahmut, (1966). Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm. Kahire: Dâru'l-Kalem.
- Şerefaddin, Ali Tahir (t.y.). “el-Bahsu'l-ilmî fi'l-ulûmi't-tabiiyye fi Davi'l-Makasidi'ş-Şerriyye”. Mecelletü mecmai'l-fıkhi'l-İslâmî,” 4, 253-270. Sudan: Hartum.
- Şevkanî, Muhammed b. Ali (1992). İrşadu'l-fuhul. (Thk. Muhammed Saîd el-Bedrî). Beyrut: Dâru'l-fikir.
- Şimşek, Sait (1989). “İlmî Tefsir Üzerine”. Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları Sempozyumu, 27-30 Haziran, 1989, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 55, 189-204.
- Taberanî, Süleyman b. Ahmet (1983). el-Mucemü'l-kebîr, (Thk. Hamdi Abdülmecit). Musul: Mektebetü'z-Zehra.
- Taberanî, Süleyman b. Ahmet (1994). el-Mucemü'l-Evsat. (Thk. Tarık b. İvazullah) Kahire: Daru'l-haremeyn.

- Taberî, İbn-i Cerîr (1994). Câmiu'l-Beyan an Te'vil-i âyi'l-Kur'ân. Beyrut: Daru Fikir.
- Yıldırım, Suat (1987). "Müstenadatü't-tevfîk beyne Nususi'l-Kur'ân ve Beyne Netaici'l-İlmiyyeti's-Sahihâ", Ta'silu'l-İ'cazi'l-İlmî fi'l-Kur'ân ve's-Sünnet. Pakistan: İslamabad.
- Yılmaz Hasan, (2007). "Kur'ân-ı Kerîm'in Temel Muhtevası Üzerine", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 27: 203-219.
- Yusuf, Kamuriddin b. Muhammed (2011). Balın Şifa Olması. Kur'ân ve İlmî Hakikatler Sempozyumu, 14-15 Mayıs, İstanbul: Yeni Ümit- Hira Dergileri.
- Zemahşerî, Mahmud b. Ömer (t.s.). Keşşaf. (Thk. Abdurrezzak Mehdi) Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Zerkeşî, Bedreddin (1984). el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân. (Thk. Muhammed Ebu'l-fazl) Kahire: Daru't-turas.
- Zindanî, Abdülmeccid (1987). Ta'silu'l-İ'cazi'l-İlmî fi'l-Kur'ân ve's-Sünneti. Pakistan: İslamabad.
- Zuhaylî, Muhammed (2007). "Nazariyetu makasidi'-ş-Şerîa". Mecelletü Mecmai'l-Fıkhi'l-İslâmî, 4(1-45), Sudan: Hartum.